

ANADOLU'DA GÖÇEBELEŞME VE İSLAMLAŞMA*

NOMADIZATION AND ISLAMIZATION IN ASIA MINOR

Speros VRYONIS, JR.**
Çev. Serhat ALTINKAYNAK***

Öz

The Decline of Medieval Hellenism... adlı eseri ile tanınan Speros Vryonis, bu makalesinde Anadolu'daki Göçebeleşme ve İslâmlaşma ve nihayetindeki değişim ve dönüşüm üzerine odaklanmıştır. Yazar Anadolu'da Bizans medeniyetinin çöküşü ve Anadolu'daki dönüşümü adı geçen kavramlar temelinde incelemiştir. Makalenin Türkçe'ye kazandırılmasının, Tarih alanında ve Ortaçağ tarihi özelinde oldukça önemli olduğunu düşünmekteyim. Buradan hareketle makale tercümesinde bazı hususlara dikkat çekmek yerinde olacaktır. Tercümede olabildiğince orijinal metne bağlı kalmıştır. Yazar tarafından verilen bazı kavramlar ve yer adları kaynaklardaki gibi aynen verilmiştir. Bu kavram ve yer adlarını değiştirmeden yanlarına köşeli parantez içinde günümüzdeki karşılıkları vermeye çalışılmış ve açıklama gereği duyulanlar da açıklamaları ve kaynakları ile

* Tercümede olabildiğince orijinal metne bağlı kalmıştır. Yazar tarafından verilen bazı kavramlar ve yer adları kaynaklardaki gibi aynen verilmiştir. Bu kavram ve yer adlarını değiştirmeden yanlarına köşeli parantez içinde günümüzdeki karşılıkları vermeye çalışılmış ve açıklama gereği duyulanlar da açıklamaları ve kaynakları ile birlikte verilmiştir. Makalenin başında verilen terimler listesi ve tercümesi Tablo 1'de verilmiş olup; makalenin daha iyi anlaşılması için yazarın *The Decline of Medieval Hellenism...* adlı kitabındaki harita da ayrıca makalenin sonuna eklenmiştir. (Çeviren Notu, bundan sonra (Ç.N.) olarak geçecektir.)

** Speros Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, pp. 41-71, © 1975 Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University.

*** Arş. Gör., Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sinop / Türkiye, saltinkaynak@sinop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2310-8394>

birlikte verilmiştir. Makalenin başında verilen terimler listesi ve tercümesi Tablo 1’de; makalenin daha iyi anlaşılması için de yazarın kitabındaki harita da ayrıca verilmiştir.¹

•
Anahtar Kelimeler

Göçebeleşme, İslâmlaşma, Anadolu (Küçük Asya), Bizans, Selçuklu

•
Abstract

*Speros Vryonis, known for his work *The Decline of Medieval Hellenism...*, focused on nomadization and Islamization in Anatolia and their consequences on public change and transformation. On the basis of the above-mentioned concept, the author examined the collapse of Byzantine civilization in Anatolia and the transformation in Anatolia. I think that introducing the article in Turkish is quite important in the field of history and, particularly in medieval history. In this sense, it would be a suitable opportunity to draw attention to some issues in translating the article. The translation is adhered to the original text as much as possible. Some concepts and place names given by the author are identical to that in the references. Current up-to-date meanings of these concepts and place names have been enclosed in square brackets without changing their originals and those that need clarity are given with their explanations and sources. The list of terms given at the beginning of the article and their translations are displayed in Table 1; The map in the author’s book is also provided to facilitate comprehension of the article.*

•
Keywords

Nomadization, Islamization, Anatolia (Asia Minor), Byzantium, Seljuk

¹ Tercümesini yaptığımız makalede “Öz / Özet” ve “Anahtar kelimeler” bulunmamaktadır. “Öz / Özet” ve “Anahtar kelimeler” tarafımdan yazılmıştır.

Göçebeleşme (nomadization) ve İslamlaşma (Islamization) olguları yakından incelenmeden Anadolu'da Bizans medeniyetinin çöküşü anlaşılabilir. Göçebeleşme ve İslamlaşma, bir anlamda Anadolu'daki Türk fetihlerinin ikili doğasının bir sonucuydu, göçebe akınları ve fetih. Her ne kadar sultanların en nihayetinde kabilevî kökene mensup oldukları ve göçebelerin İslamiyet'i kabul ettikleri doğru ise de, sultanın müesseseleri temelde İslamî özellikler taşıırken Türkmenlerinki göçebe özellikler barındırmaktaydı. Göçebelerin ve sultanların fetihleri ve yerleşme şekilleri farklı tarzda gerçekleşti ve bunların Bizans toplumu üzerindeki doğrudan etkileri farklı nitelikte oldu. İlk olarak, Anadolu'nun belli bir bölgesinde göçebe yayılmasının dinamiklerini; ardından göçebelerin yaşam tarzını ve son olarak da Bizans toplumu üzerindeki etkilerini incelemeye çalışacağım. Anadolu göçebeliğinin diğer yönleri, başka yerlerde ayrıntılı olarak ele alındığı için burada ayrıca ele alınmayacaktır. (Vryonis, 1971, s. 184-194).

Çeşitli faktörlerin bir sonucu olarak istilacı boyların çoğu, Anadolu platosunun yüksek dağlık alanlarının müstahkem mevkiilerinde kuzey, batı ve güneye yerleşmeye başladılar. Onların bu bölgelerdeki varlıkları, çeşitli kaynaklar tarafından eksik tespit edilmiştir; buna istinaden onların buradaki varlığı ve önemi hakkında hiçbir şüphe olamaz. Bununla birlikte bu makalenin amacı doğrultusunda, onların faaliyetlerinin en iyi belgelendirildiği Batı Anadolu'daki göçebeler üzerinde duracağım. Ek olarak, göreceğimiz gibi, kaynaklar bu bölgede onların nispeten yoğun olduğunu gösterir. Sonuçta, Batı Anadolu'da Türk fethini tamamlayan; Beylikleri ve Osmanlı Devleti'ni meydana getiren de bu gruplar idi.

Türkmenlerin yerleştiği özel coğrafi bölge, XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar olan olayların tarihinde hayati bir rol oynadı. Bu önemli alan en genel kapsamıyla doğuda Anadolu'nun bu bölgedeki iki canlı şehir merkezi olan Ankara (yüks. 851 m.) ve Konya (yüks. 1027 m.)'dan; batıda Marmara, Ege ve Akdeniz'e kadar uzanır. Takriben 225.000-250.000 km² olan bu coğrafya, üç belirli bölgeden oluşur. En doğu kısmı, yüksekliği 1000 m. civarında değişen büyük Anadolu platosunun batı kenarını oluşturur. Hemen Kuzey, batı ve güneydeki bölge, kuzeyde 2000 m.'ye kadar, Bursa yakınlarında yaklaşık 2500 m. ve güneybatıda 3000 m.'nin üstünde yüksekliklere ulaşan dağ sıralarından oluşur. En batı, kuzey ve güneybatıyı kapsayan burada bizim ilgilendiğimiz üçüncü bölge, verimli, alçakta uzanan nehir topraklarıdır. Denize yakın bu bölge, kuzeyde Sangarius [Sakarya], Macestus (Susurlu) ve Granicus (Kocabaş); batıda Caicus (Bakır), Hermes (Gediz), Cayster

(Küçük Menderes) ve Maeander [Menderes]; güneybatıda Indus (Dalaman), Xanthus (Koca), Cestrus (Aksu) ve Eurymedon (Köprü) nehirlerinin bulunduğu zengin alüvyon ovalarından oluşur. Stratejik açıdan, nehir ve plato bölgeleri arasındaki hareketi kontrol eden kritik bölge, belirli nehir vadileri ve önemli dağ geçitleri boyunca geçilebilen orta yükseklikteki dağlık bölgeydi. Dahası, büyük grupların dağlardan batıya doğru hareketleri, dağlardan doğuya doğru hareket etmeye nazaran daha kolaydı. Plato, iklim olarak soğuk olmasının dışında, otlak ve su açısından nehir vadilerine göre daha az barınmaya elverişliydi ve dağlar batıda hareketi engellemiyordu. Böylece denize yakın bölgelere nehir vadileri aracılığıyla dağlardan kolaylıkla ulaşılabilirken, plato, uzaktaki dağ sırtlarının arkasında güvenli idi.

XI. yüzyılda Aleksios Komnenos'un hükümdarlığından, XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında Türkmen gruplarının son fetihlerine kadar, Anadolu'nun stratejik öneme sahip Batı bölgesinde çok geniş bir şekilde bazı gelişmeleri izlemeye çalışacağım. Süreç bize, kontrolsüz göçebelige ve onun kültürel önemine bir bakışı ve bunun Bizans toplumunun kaderine etkisini gösterir.

I. Aleksios Komnenos, hükümdarlığının ilk yıllarında, Bizans kontrolünün Anadolu'da neredeyse tamamen ortadan kalktığı ve Batı Anadolu'nun kendi beyleri liderliğinde çeşitli göçebe gruplar tarafından işgal edildiği gerçeğiyle karşı karşıya kaldı. Şans eseri, Anna Komnena bu beyler ve onların nüfuz bölgelerinin sayısı hakkında az da olsa bilgi verir.

Tzachas [Çaka] ve kardeşi Yalvaç; Smyrna [İzmir], Clazomenai [Urla]², Phocaea [Foça]³, Samos [Sisam]⁴, Mitylene [Midilli]⁵ ve Chios [Sakız]⁶'a hâkim durumda idi. Tangripermes [Tanrıvermiş] ve Merak [Barak]⁷; Ephesus [Efes] ve

² İzmir ili sınırları içerisinde Urla iskelesi yerinde kurulmuş bir şehirdir. (Umar, 1993, s. 363). (Ç.N.)

³ İzmir iline bağlı ilçe merkezi olan Foça, ilkçağ kenti Phokaa / Phokai'a'nın ardıdır. (Umar, 1993, s. 268). (Ç.N.)

⁴ Hellen ağzında Samos olarak geçer. Türkler ise Sisam demektedirler. Ege adalarından Sisam adasıdır. (Umar, 1993, s. 699). (Ç.N.)

⁵ Mytilana / Mytilene, Lesbos (Midilli) Adasının en önemli kentidir. (Umar, 1993, s. 594). (Ç.N.)

⁶ Chios / Khios, Ege adalarındandır ve Türkler tarafından Sakız Adası olarak bilinmektedir. Ada üzerindeki kent Khios ya da Khia olarak anılmaktadır. (Umar, 1993, s. 431). (Ç.N.)

⁷ Bu isim Barak olabilir. (Turan, 1971, s. 95). (Ç.N.)

komşu kentlere sahiptiler. Elchanes [İlhan]⁸; Apollonia⁹ ve Cyzicus¹⁰'a hükmederken, Anna; Scaliarius¹¹ ve diğer beylerin de bu batı bölgelerinde kendileri için nüfuz bölgeleri oluşturduklarını ifade etmektedir. Nitekim, XI. yüzyılda Batı Anadolu'daki fetihler, geçici yerleşim yerleri ve bir dizi bağımsız Türkmen beylerinin ortaya çıkışı, aynı bölgede XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında meydana gelen hadiselerle benzer. 1097'de Haçlılar; Nicaea [İznik], Dorylaeum [Eskişehir], Pisidian Antioch [Yalvaç] ve Iconium [Konya]'daki Türkleri bir dizi yenilgiye uğrattığında, Aleksios; Smyrna [İzmir], Ephesus [Efes], Sardes [Salihli]¹², Philadelphia [Alaşehir], Laodiceia [Denizli], Lampe¹³ ve Polybotus [Bolvadin]'u yeniden işgal etmek için kuvvetler gönderdi. Böylece 1098 yılında Aleksios, Philomelium [Akşehir]'un doğusuna kadar ulaşabildi. Haçlı zaferlerinden faydalanan İmparator, Türkmenleri; Dorylaeum [Eskişehir], Santabaris [Bardakçı]¹⁴, Amorium¹⁵, Cedrea¹⁶, Polybotus [Bolvadin], Philomelium [Akşehir] ve güneyde Attaleia [Antalya]'ya kadar uzanan bir hatta püskürtmeyi başarmıştı. Ancak göçebelerin doğuya doğru bu şekilde püskürtülmesi, plato ve deniz arasındaki dağlık arazide onların sayılarını artırmıştı. Yüksek dağlar ve yoğun Türkmen yerleşmelerinin birleşmesi, bundan böyle, (çok geçmeden Türklerin eline tekrar geçen) Konya ve Ankara'yı oldukça güvenli yerler haline getirdi ve gerçekte Philomelium [Akşehir] bile Aleksios tarafından elde edilememişti. Sonuç olarak, I. Aleksios döneminin sonunda, Türk ve Rum

⁸ Anna Komnena'da geçen Türk beyinin unvanıdır ve bu İlhan olmalıdır. Anna Komnena, 1996, s. 207-209 ve Bilge Umar'ın açıklaması dn.1). (Ç.N.)

⁹ Bursa ili Karacabey ilçesine bağlı Gölyazı Köyü. (Sevin, 2016, s. 306). (Ç.N.)

¹⁰ Kapıdağ Yarımadası'nın güneyindeki ilkçağ kentidir ve Erdek ile Bandırma arasındadır. (Umar, 1993, s. 494). (Ç.N.)

¹¹ Bu kişinin adının Türkçe karşılığı tam olarak bilinmiyor. (Anna Komnena, 1996, s. 209 ve Bilge Umar'ın açıklaması dn.2). (Ç.N.)

¹² Lydia'nın ünlü başkentidir ve önemli kalıntıları Manisa iline bağlı Salihli'nin 8 km batısındadır. (Umar, 1993, s. 708; Sevin, 2016, s. 328). (Ç.N.)

¹³ Göller Yöresi'ndeki Lampe hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bkz. (Ramsay, 1960, s. 147; Wittek, 1970, s. 207; Umar, 1993, s. 502). (Ç.N.)

¹⁴ Eskişehir'in 59 km güneyinde yer alan Bardakçı Köyü'dür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ramsay, 1960, s. 156, 186, 223, 227, 256, 257 ve özellikle 259, 499; Belke & Mersich, 1990, s. 372; Umar, 1993, s. 706). (Ç.N.)

¹⁵ Afyon ili Emirdağ ilçe merkezine bağlı Hisarköy'dür. (Umar, 1993, s. 63; Sevin, 2016, s. 304). (Ç.N.)

¹⁶ Kedrea / Kidrus / Kedros, Anna Komnena'da geçen bir hisardır. Bayat'ın yaklaşık 5 km. kadar batısında ve eski adıyla "Asar Kümbet Kale"; günümüzde ise "Asar Tepesi"dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ramsay, 1960, s. 256-257; Belke & Mersich, 1990, s. 297-298; Umar, 1993, s. 413-414). (Ç.N.)

(Greek)¹⁷, Müslüman ve Hıristiyan, yerleşik ve göçebe arasındaki engebeli sınır, kuzeyde Sangarius [Sakarya] Nehri'nden güneyde Attaleia [Antalya]'ya kadar uzanan plato ve deniz kıyısı arasındaki bu geniş dağlık bölgede sabitlenmişti. (Vryonis, 1971, s. 114-117).

II. Ioannes Komnenos (1118-1143), Konya sultanı ve kuzeydeki Castamon [Kastamonu] ve Neocaesarea [Niksar] çevresindeki Danişmendlilerle mücadelesinde avantaj elde etmiş gibi görünüyordu; bu sayede Cilicia [Kilikya]'ya sefer yapabildi ve güneydoğuda Antioch [Antakya]'a kadar ulaşabildi. Ayrıca orta dağlık bölgenin göçebelerine karşı yaptığı askeri seferlerde başarılı oldu. Ancak faaliyetlerine kısaca bakıldığında, göçebelerin sürekli ve bağımsız olarak aynı zamanda Iconium [Konya]'daki sultanlığın zayıflığına rağmen hareket ettikleri anlaşılıyor. Nitekim onlar, Aleksios'un sultanla yaptığı antlaşmayı görmezden geldiler ve Yukarı Maeander [Menderes] kentlerini tehdit ettiler. 1119'da Ioannes, Türk fatih Alpikara (Alpicharas) ve onun maiyetindekilerden Laodiceia [Denizli] şehrini geri aldı ve bu vesileyle şehri surlarla çevirdi. 1120'de Laodiceia [Denizli]'nin kuzeydoğusunda yaklaşık 120 km. uzaklıktaki Sozopolis [Uluborlu]'i istirdat etti ve sonra Hieracoryphites¹⁸'i ve Attaleia [Antalya] yönünde birkaç müstahkem mevkiyi ele geçirdi. Syrian Antioch [Antakya]'dan döndükten sonra, kuzey ucunda, Sangarius [Sakarya]'dan göçebe akıncıları temizledi ve sürekli baskınlar yapıldığı için Lopadium [Ulubat] ve Achyraous kalelerini yeniden inşa ettirdi. (Nicetas Choniates, 1835, s. 17, 19, 44). İmparatorluğunun sonuna doğru (1142) Ioannes, Türkler Sozopolis [Uluborlu]'i bir kez daha kuşattığı ve diğer kentleri ele geçirdiği için dikkatini yeniden Lycaonia [Likonya], Lycia [Likya]¹⁹ ve Pisidia²⁰ bölgelerine çevirdi. (Cinnamus, 1836, s. 22; Nicetas Choniates, 1835, s. 49-50). Ioannes, Kuzey Anadolu ve Cilicia [Kilikya]'da başarı elde etmiş olsa da, bu sıra Phrygia [Frigya]²¹, yukarı Maeander [Menderes], Pisidia ve Lycia [Likya]

¹⁷ Makalede birçok yerde geçen Greek kelimesi ile ifade edilmek istenen Anadolu'daki Bizans'a bağlı olan Hıristiyanlardır. Bu kavramı Yunan yerine Rum olarak vermeyi daha uygun buldum. Buradan itibaren artık Rum olarak ifade edeceğim. (Ç.N.)

¹⁸ Niketas Khoniates'te "Hierakokoryphitis"; Ioannes Kinnamos'ta "Hierakoryphite" olarak geçen kalerin yeri tam belli olmamakla birlikte Antalya yakınlarında olduğu düşünülmektedir. (Niketas Khoniates, 1995, s. 9; Ioannes Kinnamos, 2001, s. 7; Ramsay, 1960, s. 424, 470; Umar, 1993, s. 317). (Ç.N.)

¹⁹ Antalya ilinin batı kesimi ve Muğla ilinin güneydoğu ucunu kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle Teke yarımadasını içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 159). (Ç.N.)

²⁰ Isparta ve Burdur illerinin tamamını ve Antalya'nın da kuzey kesimini içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 181). (Ç.N.)

²¹ Ankara, Afyon ve Eskişehir'in tamamını; Isparta, Konya ve Burdur'un kuzey kesimlerini ve Kütahya'nın ise batı kesimini içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 233). (Ç.N.)

şehirlerini şiddetle sıkıştıran göçbeleri kısmen kontrol altına alması çok büyük güçlüklerle gerçekleşti. Gerçek şu ki, Türkmenler'in, (Aleksios'un hâkimiyetindeki doğu sınırı olan) Polybotus [Bolvadin]'un 200 km. güneybatısındaki Laodiceia [Denizli]'yı ele geçirmiş olmaları, sadece göçebe baskınlarının istikrarını değil; aynı zamanda bu dağlık arazideki sınırların değişkenliğini de gösterir. İlaveten, Attaleia [Antalya], şehri tepeden gören dağlardaki göçebe grupların baskısı neticesinde çevreden izole edilmiş gibi görünüyordu.

Manuel Komnenos'un (1143-80) uzun saltanat dönemi, nehir vadilerine doğru göçebe akınlarının tarihinde hayati bir öneme sahiptir. XII. yüzyılın ikinci yarısında, sınırlarda Türkmenlerin sayısı arttığı halde, onun hem İtalya hem de Kuzey Suriye'deki debdebeli dış politikasının, Bizans gücünün ve kaynaklarının dağılmasına neden olduğuna şüphe yoktur. (Cahen, 1960, s. 21-31; Vryonis, 1971, s. 120 vd.). Manuel, saltanatının başında, kendisinden önce babası gibi, Melangeia²² bölgesinden göçbeleri uzaklaştırmayı ve Bithynia [Bitinya]²³'ü güvence altına almayı gerekli gördü. (Nicetas Choniates, 1835, s. 71). Kısa bir süre sonra, 1146'da, Türkmenlerin baskınları, Pithecas²⁴'a, Cayster [Küçük Menderes] Vadisi'ndeki Celbianon'a, Lydia [Lidya]²⁵'ya ve Maeander [Menderes] ve Phrygia [Frigya] şehirlerine kadar uzandı; bunun sonucunda Manuel, buraları mevcut sıkıntıdan kurtarmak için Philadelphia [Alaşehir] ve Iconium [Konya]'a kadar uzanan bir sefer yapmak zorunda kaldı. (Nicetas Choniates, 1835, s. 71-72). İkinci Haçlı Seferi'nde (1147), Haçlılar, Mamplanes²⁶ komutasındaki Türkmenlerden büyük bir darbe yediler ve Laodiceia [Denizli]'ya ulaştıklarında Maeander [Menderes]'in her iki yakasında onlarla karşılaştılar ve Attaleia [Antalya]'nın dışında yenildiler. (Chalandon, 1922, s. 285-286, 290 vd.). 1158'de, Manuel, Cilicia [Kilikya]'ya giderken, Küçük Phrygia [Frigya]'da Türkmenleri yendi (Cinnamus, 1836, s. 179-

²² İzmit ile Eskişehir arasında Osmaneli civarındadır. (Umar, 1993, s. 538). (Ç.N.)

²³ Günümüzde İstanbul'un Anadolu yakası; Kocaeli, Adapazarı, Bolu illerinin tamamı; Zonguldak'ın batı kesimi ve Bilecik ve Bursa illerinin kuzey kesimlerini içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 33). (Ç.N.)

²⁴ Yeri tam olarak saptanamamıştır. Büyük ihtimalle Osmaneli yakınlarındadır. (Ramsay, 1960, s. 220-221; Anna Komnena, 1996, s. 487 ve Bilge Umar'ın açıklaması dn.3). (Ç.N.)

²⁵ İzmir ilinin doğusu, Manisa'nın büyük bölümü ile Kütahya ve Uşak illerinin batı uçlarını içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 211). (Ç.N.)

²⁶ Kaynaklarda bu kişinin adı farklı şekillerde geçmektedir. Niketas Khoniates'te "Pamplanes"; Ioannes Kinnamos'ta "Mamplanes"; Willermus Tyrensis'te "Paramum" olarak geçmektedir. Osman Turan, Niketas'a dayanarak bu adın "Balaban" olabileceğini kesin olmamakla birlikte ifade eder. Speros Vryonis'te bu isim kaynaklarda geçtiği şekilde "Mamplanes, Pamplanes" olarak geçmişse de o, eserinin bir yerinde bu ismi "Balabanes ya da Kaplannes?" şeklinde ifade etmiştir. (Niketas Khoniates, 1995, s. 45; Ioannes Kinnamos, 2001, s. 64; Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163), 2009, s. 43; Turan, 1971, s. 184 dn.84; Vryonis, 1971, s. 121, 188). (Ç.N.)

180; Nicetas Choniates, 1835, s. 134-135). ve aynı yılda Kılıç Arslan'la barış antlaşması yapmasına rağmen Cilicia'dan dönüşünde tekrar göçebelere karşı sefer düzenledi. Sefer dönüşünde, Dorylaeum [Eskişehir] yakınlarında saldırıya uğradığı için, 1159'da, Cotyaeum [Kütahya] yakınlarındaki Tembris [Porsuk]²⁷ ve Bathys [Sarısu] Vadileri'nde görüldü ve buradan göçebelere ve sürülerini defetti. (Cinnamus, 1836, s. 191). 1160 yılındaki seferinde Philadelphia [Alaşehir]'dan, düşman Solymas [Süleyman]²⁸ ve kuvvetlerinin hükmettiği Sarapata Mylonos²⁹ bölgesini yağmalamak için yola çıktı. Manuel'in ayrılmasından sonra, Türkler, bölgeye yeniden girdiler; Philetas³⁰'i işgal ettiler ve Laodiceia [Denizli]'dakilerin çoğunu öldürdüler. (Cinnamus, 1836, s. 196-198). Sultanın meşhur İstanbul ziyareti sırasında, 1161/62 yılında, Manuel ve Kılıç Arslan, yeni bir antlaşma yapmalarına rağmen göçebe baskınları, yıkıcı etkileri olan Miryokefalon Savaşı'na kadar kesintisiz bir şekilde devam etti. Göçebelere, otlak aramak için Phrygia [Frigya] Pentapolisi³¹'ne, Chonae [Honaz] yakınındaki Lampe ve Graos Gala³² arasındaki bölgeye ve de Panasium³³ ve Lacerium³⁴ ovasına girdiler ve hatta bu yoğun göçebe yerleşmesinin yanında Laodiceia [Denizli] şehrini de yağmaladılar.

Manuel yerleşik halkı korumak için Pergamum [Bergama] ve Adramyttium [Edremit] bölgelerini tahkim ettirdi; Dorylaeum [Eskişehir]'dan göçebelere sürdü ve bu şehirle birlikte Choma [Homa]-Soublaeum [Siblia]³⁵'u yeniden inşa ettirdi. 1176'da Miryokefalon'da aldığı yenilgi; savaş öncesi, esnası ve sonrasındaki

²⁷ Barrington atlasında Porsuk Çayı olarak verilmiştir. (*Barrington Atlas of The Greek and Roman World*, 2000, s. 963). (Ç.N.)

²⁸ Bu adın Türkçe karşılığı Süleyman'dır. Moravcsik, bu kişiyi "Seçkin Türk" olarak ifade eder. (Moravcsik, 1983, s. 285). (Ç.N.)

²⁹ Yeri bilinmemektedir. M. Abdulhaluk Çay, Menderes Nehri kaynakları ile Eskişehir arasındaki bölgede bulunduğunu ifade etmiştir. (Çay, 1984, s. 52 dn.59); Lokalizasyon biraz daha daraltılarak bu yerin Sandıklı civarında aranması gerektiği de ifade edilmiştir. Belke und Mersich, 1990, s. 374; Kinnamos, 2001, s. 143 ve Işın Demirkent'in açıklaması dn.84). (Ç.N.)

³⁰ Yeri tam olarak saptanamamıştır. Büyük ihtimalle Phileta /Philetas, Muğla ili Fethiye ilçesi İncealiler'in doğusu; Podaleia [Söğle]'nin kuzeyinde olmalıdır. (Güneş, 2018, s. 227 dn.951). (Ç.N.)

³¹ Sandıklı bölgesi (*Barrington Atlas of The Greek and Roman World*, 2000, s. 62). (Ç.N.)

³² Acıgöl'ün kuzeyinde Bozdağ üzerindeki bir köydür. Günümüzde Afyon ili Dazkırı ilçesine bağlı Yorgalar köyüdür. (Umar, 1993, s. 821); Yorgalar ismi sonradan değiştirilmiş ve şu an Altınova, Evciler olarak geçmektedir. (Ç.N.)

³³ Uşak ili Banaz ilçesinin 4 km. batısındadır. (Sevin, 2016, s. 250, 324). (Ç.N.)

³⁴ Dazkırı? yakınında olmalıdır. (Sevin, 2016, s. 248, 319). (Ç.N.)

³⁵ Khoma (Homa) – Soublaeum (Siblia)'un Denizli ili Çivril ilçesine bağlı Gümüşsu'da olduğu ileri sürülmektedir. (Ramsay, 1960, s. 82; Umar, 1993, s. 318; Sevin, 2016, s. 329); Halihazırda Miryokefalon Savaşı'nın yeri ile ilgili araştırmacılar arasında bir mutabakat mevcut değildir ve bu hususta tartışmalar devam etmektedir. Keza yazarın odak noktasında savaşın mahalli olmadığı için o da savaştan Miryokefalon'da alınan yenilgi olarak bahsetmiştir. (Ç.N.)

aralıksız göçebe taciz ve saldırılarının kısmen bir sonucuydu. Kısa süre sonra, Türk akıncıları, Maeander [Menderes] Vadisi'nde ortaya çıktılar ki burada Tralles [Aydın], Phrygia [Frigya], Antioch [Menderes Antakyası]³⁶, Louma ve Pentacheir'i yağmaladılar. (Vryonis, 1971, s. 123-126).

Manuel döneminde nehir vadileri yönünde Türkmenlerin büyük bir ilerleme kaydettikleri açıktır. Kuzeyde, onların, Dorylaeum [Eskişehir] ve Cotyaeum [Kütahya]'dan Bithynia [Bitinya] ve Mysia³⁷ya doğru gerçekleştirdikleri baskınlar süreliydi. Karargahları Bizans'ın tek güçlü karakolu Philadelphia [Alaşehir]'nin daha batıya doğru bir yerleşimi engellediği Hermus [Gediz] Nehri'nin kollarına kadar çoktan ulaşmışken, Onlar Caicus (Bakır) Nehri'nin olabildiğince batısına kadar akınlarda bulundular. Manuel döneminde Philadelphia [Alaşehir]'nin 125 km. doğu ve kuzeydoğusunu kapsayan bir mesafede yoğun göçebe grupların izlerine rastlarız: Lacerium ve Panasium'da, Graos Gala ve Lampe arasında ve Pentapolis'te. Miryokefalon savaşından sonra, onlar, Maeander [Menderes] boyuna kadar baskınlar yaptılar ve güneydeki Attaleia [Antalya] yalnız kaldı. Pisidia'nın tamamı, neredeyse tüm Phrygia [Frigya] ve Lycia [Likya]'nın verimli bölgeleri artık Türkmenler tarafından ele geçirilmişti.

Manuel'in ölümünü takip eden ve 1211'de Theodore Lascaris'in Maeander [Menderes] Vadisi'nde Selçuklu Sultanı Gıyaseddin'i öldürmesine; böylece daha fazla kayıpları durdurmasına kadar devam eden imparatorluğun dağılmasıyla birlikte, sultanın kuvvetleri ve göçebeler batıya doğru bir sonraki büyük ilerlemeyi gerçekleştirdiler. Gelecek elli yıl boyunca Bizans'ın bu bölgedeki sınırı; Sinope [Sinop], Castamon [Kastamonu], Cotyaeum [Kütahya] ve Laodiceia [Denizli]'dan Makri Körfezi veya Fethiye'ye, nihayet 1207'de ele geçirilen Attaleia [Antalya]'ya kadar olan hattın batısına geçmişti ve böylece şimdi Lycia [Likya], Türkmen toprakları içindeydi. (Witteck, 1967, s. 1; Cahen, 1968, s. 117-120).

Nicaea [İznik], Bizans siyasi ve ekonomik hayatının odak noktasında kaldığı müddetçe nihaî Türkmen akını durduruldu. Bu siyasi ve ekonomik odağın Nicaea [İznik]'dan İstanbul'a taşınması, Iconium [Konya] saltanatının gerilediği bir dönemde, bu Anadolu vilayetlerinin önce ihmal edilmesine ve ardından cezalandırılmasına neden oldu. Bu durum, göçebe grupları kelimenin tam anlamıyla karşı konulmaz ve herhangi bir merkezi kontrolden bağımsız hale

³⁶ Buradaki Antioch yani Antiokheia, Menderes Nehri'nin güney kıyısında, Aydın'ın Nazilli ilçesinin yaklaşık 20 km. doğusundaki Başaran Köyü'nün Asartepe-Azmaç mevkiindedir. (Söner, 2017, s. 140). (Ç.N.)

³⁷ Balıkesir ilinin tümünü, Manisa'nın kuzeyini, İzmir'in kuzeybatısını, Bursa ilinin güneybatısını, Kütahya'nın batısını ve Çanakkale'nin doğu bölgesini içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 49). (Ç.N.)

getirdi. 1261/1262'den itibaren, Türk-Moğol orduları, Dalaman Nehri ovasında Türkmen yıkımlarını bastırmak zorunda kaldıklarında, Baybars'ın Anadolu harekâtıyla bağlantılı büyük Türkmen ayaklanmalarına kadar, bu batı Uc veya Türkmen sınırları Selçuklu kontrolünden çıktı ve Türkmen grupları nehir vadilerinin geri kalanını fethetmeye ve buralara yerleşmeye başladılar. (Cahen, 1968, s. 280 vd.). VIII. Michael Paleologos'un İstanbul'u tekrar fethetmesinden yaklaşık yirmi yıl sonra, eskiden müreffeh olan bu nehir kıyısı bölgeleri, savunmasız ve ciddi bir ekonomik gerileme durumundaydı. (Pachymeres, 1835, s. 502-505; Arnakis, 1947, muhtelif yerler). Dalaman ovasında meydana gelen Türkmen ayaklanmalarından yedi yıl sonra Michael Palaeologus, Türkmen tehdidini durdurmak için kardeşi Ioannes komutasında bölgeye bir kuvvet gönderdi. Caria [Karia]³⁸ (Dalaman'ın kuzey ve Maeander [Menderes]'in güney bölgesi), Türkler tarafından kesin olarak fethedildiği için, o (Ioannes) bölgeye geldiğinde Tralles [Aydın]'e kadar uzanan Maeander [Menderes] Vadisi ve Cayster [Küçük Menderes] Nehri'ne yoğunlaşmak zorunda kaldı. Bu, Türkmenlerin yedi ya da sekiz yıllık bir süre içinde Strobilus³⁹, Stadia⁴⁰ ve Trachia Limanları da dahil olmak üzere Caria [Karia]'nın büyük bölümünü ele geçirmiş olduklarını açıkça göstermektedir. (Pachymeres, 1835, s. 310-312). Dokuz yıl sonra (1278), Michael, durumun daha fazla kötüleşmesini önlemek için Maeander [Menderes]'e bir sefer daha düzenledi, ancak bu zamana kadar Priene⁴¹, Miletus [Milet] ve Magedon düşmüş; Türkler kuzeydeki Cayster [Küçük Menderes] Vadisi'ni işgal etmiş ve Türkmenler, Maeander [Menderes]'den aşağı ilerleyerek çoktan Antioch ve Caria [Karia]'yı almıştı. (Pachymeres, 1835, s. 468). Tralles (Aydın) ve de Nysa (Sultanhisar), tekrar inşa ve kolonize edilmelerine rağmen, imparator, 1282'de Maeander [Menderes] Nehri'nin ağzına ulaştığında Menteşe'nin bir kez daha fethi gerçekleşmişti. Kuzeye doğru Thyraia [Tire]⁴² ve Pyrgi [Birgi]⁴³ kaybedilirken; 1304'te Ephesus [Efes] düştü. Türkler 1302'ye kadar Pergamum [Bergama]'u ele geçirmişler ve sırasıyla 1326, 1331 ve 1337'de, Prusa

³⁸ Aydın ve Muğla illerinin büyük bir bölümü ile Denizli'nin batı kesimini içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 125). (Ç.N.)

³⁹ Muğla ili Bodrum ilçe merkezinin güneybatısındaki kıyıda Aspat, Çift Kalesi. (Sevin, 2016, s. 149, 330). (Ç.N.)

⁴⁰ Stadia / Knidos, Muğla ili Datça ilçesine bağlı Yazır Köyü'nün Tekir burnu ve önceleri Datça'nın 2 km. kuzeydoğusunda Burgaz. (Sevin, 2016, s. 151, 317). (Ç.N.)

⁴¹ Aydın ili Söke ilçesinin 15 km. güneybatısındaki Güllübahçe. (Sevin, 2016, s. 116, 326). (Ç.N.)

⁴² İzmir iline bağlı ilçe merkezi Tire. (Sevin, 2016, s. 331). (Ç.N.)

⁴³ Pyrgion / Pyrgi, İzmir ili Ödemiş ilçesinin 7 km. doğusundaki bucak merkezi. (Sevin, 2016, s. 310, 327). (Ç.N.)

[Bursa], Nicaea [İznik] ve Nicomedia [İzmit] gibi son Bithynia [Bitinya] kaleleri de düşmüştü. Batı Anadolu'nun birbirlerine komşu nehir ve dağlık bölgelerinde sekiz büyük ve birkaç küçük Türkmen beyliği ortaya çıktı; bunlar: Osmanlı, Germiyan, iki Hamid (the two Hamids)⁴⁴, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi'dir. Böylece Phrygia [Frigya], Pisidia, Lycia [Likya], Caria [Karia], Lydia [Lidya], Ionia⁴⁵, Mysia ve Bithynia [Bitinya]'nın iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca aralıksız göçebe işgallerini görürüz. (Vryonis, 1971, s. 138, 250-253).

Batı Anadolu'da Türk fetih ve yerleşmelerinin gerçekleştiği iki buçuk asrı aşkın uzun dönem boyunca, başlıca temsilci ve öncülerin; göçebe gruplar ve onların beyleri olmaları dikkat çekicidir. Selçuklu sultanları da onlara katıldılar ama ara sıra ve düzensiz bir şekilde.

Rum, Latin, Arap ve Süryani (Syriac) kaynakları, bu geniş dağlık bölgede genel olarak göçebe olan ve yavaş yavaş Batı Anadolu'yu fetheden önemli sayıda Türk'ün yaşadığı konusunda hemfikirdirler. Onlar, Rum yazarlar tarafından Türkmen (Turkomanoi) (Anna Comnena, 1937-43, s. 169; Cinnamus, 1836, s. 208), νομάδες, ποιμνίται (Nicetas Choniates, 1835, s. 255), σπουδρέμμονε (Scutariotes & Sathas, 1894, s. 254) ve σκηνίτας (Regel, 1917, s. 261) olarak değişik şekillerde adlandırıldılar. Latin tarihçiler ve tanıklar, onlara Bedevi ya da vahşi Türk (Silvestres Turci) adını verdiler (Ansbert, 1928, s. 155)⁴⁶; Arap ve Süryani (Syriac) yazarlar onları Uc Türkmenleri olarak tanımladılar. (Bar Hebraeus, 1932, s. 360; Wittek, 1967, s. 2). Bu yazarlar şüphesiz bu kavramlardan anladıkları şeylere ilişkin olarak ayrılırlar. Kinnamos onlar hakkında şunları söyler: "Onlar henüz tarımsal girişimlerde tecrübesiz oldukları için süt içer ve et yerlerdi, tıpkı İskitler (Scythians) gibi, daima çadırlarda yaşar ve ovaya yayılırlardı..." (Cinnamus, 1836, s. 9). Suriye'den İstanbul'a döndüğünde Ioannes Komnenos, Sangarius [Sakarya]'tan Türk akıncılarını "...ve her türlü hayvan sürülerini" çıkardı. (Nicetas Choniates, 1835, s. 44). Bu kayıt, yağmacı işgalcilerin, sürülerini yanlarında getiren Türkmenler olduğuna dair kesin bir kanıt idi. Nicetas Khoniates, Manuel ile ilgili şunları söyler: "Birkaç defa büyük kitleler halinde Roma (Rhomaic) sınırları

⁴⁴ XIV. yüzyılda Eğirdir, Uluborlu, Yalvaç ve Antalya bölgelerinde kurulan bir Türk beyliği olan Hamidoğulları, bir süre sonra biri güneyde Antalya ve çevresi; diğeri de Uluborlu, Eğirdir ve Yalvaç bölgeleri olmak üzere iki beylik haline gelmiş idi. Yazarın burada iki Hamid olarak nitelendirmesi de buradan kaynaklanmaktadır. Eserinde de bu şekilde ifade etmiştir. Vryonis, 1971, s. 138). (Ç.N.)

⁴⁵ İzmir ve Aydın illerinin Ege kıyısındaki kesimleri ile birlikte Sakız ve Sisam adalarını içine almaktadır. (Sevin, 2016, s. 95). (Ç.N.)

⁴⁶ Yazarın *Historia Peregrinorum*'a atıfla kullandığı "Bedewini" ifadesi, Türkçe literatüre uygun bir ifade değildir. Türkçe literatürde "göçer / konar-göçer / göçebe" ifadelerinin kullanılması daha uygundur. (Ç.N.)

üzerine yayılan Türkleri püskürterek, Pentapolis çevresine saldırdı ve birçok insan ve hayvanı yakalayarak... zaferle döndü." (Nicetas Choniates, 1835, s. 162). Kısa bir süre sonra o, Gudelius Tzykandeles ve Michael Angelus'a "Büyük sürüleri olan geniş otlaklar arayan ve Roma (Rhomaioi) sınırlarını büyük gruplar halinde aşan" Türklere saldırmalarını emretti. (Nicetas Choniates, 1835, s. 163).

Manuel'in ordularının Panasium ve Lacerium'da saldırdığı Türkler, çadır sakinleriydiler (Nicetas Choniates, 1835, s. 254) ve Charax çevresindekiler ise çobanlar (herdsmen) olarak biliniyorlardı. (Nicetas Choniates, 1835, s. 255). Bazı durumlarda kabile beylerinin isimleri de kaydedildi. Örneğin Manuel, Philomelium [Akşehir]'dan Maeander [Menderes] nehrinin doğduğu (Choma [Homa]-Soublaeum [Siblia] yakınındaki) bölgeye döndüğünde, beylerinin (γενναίωτος) Rama [Raman]⁴⁷ adında biri olduğu Türkmen çadırlarından oluşan büyük bir ordugâha rast geldi. Atlarını otlatan Türkmenler, ganimet için Rum komşularına akın etmeye alışmışlardı (onların ric'at ve savaş esnasında hayvanlarını nasıl koruduklarının önemli bir açıklaması vardır.). (Cinnamus, 1836, s. 60). XII. yüzyılın sonlarında, Batı Phrygia [Frigya]'da büyük bir göçebe grubun başında bulunmuş olan başka bir Türkmen beyi, Arsanes (Arslan?)'i görüyoruz. Asi Sözde Aleksios (Pseudo-Alexius) ondan birkaç bin taraftar devşirebildi ve onlarla birlikte yağma akınları yapabildi. (Nicetas Choniates, 1835, s. 551). Bir süre sonra, III. Aleksios, şüphesiz aynı Türkmen beyi olan Emir Arsanes'in "çobanları (herdsmen)"na karşı bir ordu gönderdi. (Nicetas Choniates, 1835, s. 658). III. Haçlı seferi mensupları / askerleri, Phrygia [Frigya]'dan Iconium [Konya]'a gitmeye çalışırken; sıklıkla nahoş sonuçlar doğuran göçebelerle karşılaştılar. Komşularına aşına olan ve onları artık sıradan gören (kanıksamış) Rumların aksine Latinler, onların göçebeliğini daha detaylı (daha açık bir şekilde) tarif ediyorlar. Bir yazar onlar hakkında şunları söyler: "Gelgelelim, bu topraklarda yaşayanların gelenekleri, -kırsal Türkler ya da Bedeviler (Bedouins)⁴⁸ olarak adlandırılan- evlerinin olmaması ve her zaman çadırlarda yaşamaları [ve] bir otlaktan diğerine sürüleriyle gitmeleridir." (Ansbert, 1928, s. 155). Ayrıca bir Latin kaynak, "Şehirleri yoktur ancak çayırlarda yaşarlar." demektedir. (*Gesta Federici*, 1892, s. 87).

Böylelikle burada göçebe bir istilayla uğraşıldığı açıktır. Göçebeler henüz şehirlere yerleşmemiş ya da devamlı tarım yapanlar gibi yerleşik yaşam içine dâhil

⁴⁷ Vryonis'in "Rama" olarak verdiği ismi Moravcsik "Raman" olarak vermekte ve bu kişiyi "Türk aşiret şefi / Türk boy beyi (Türkischer Stammeshauptling)" olarak ifade etmektedir. (Moravcsik, 1983, s. 259). (Ç.N.)

⁴⁸ "Bedevi / Bedouin" ifadesi yerine Türkçe literatüre daha uygun olan "göçer / konar-göçer / göçebe" ifadesinin kullanılması daha uygundur. (Ç.N.)

olmamışlardır. Geçim kaynakları, sürülerinden ve Bizans topraklarından alınan ganimetlerden gelir. Onlar, en azından yüzeysel olarak, Rum Hıristiyanlara karşı Kutsal Savaş (Holy War / Cihad) ruhuyla daha da motive olmuş Müslümanlardı. Arap seyyah el-Herevî, XII. yüzyılın ikinci yarısında bu sınır bölgelerinden geçtiğinde, (Afyon-Karahisar yakınlarında) Bizans-Türk sınırları üzerinde, Müslüman şehit Ebu Muhammed el-Battal'ın mezarının olduğunu bildirdiği bir türbenin varlığını ve Amorium'da, 838'de şehrin ünlü kuşatmasında ölenlerin mezarlarının olduğunu kaydetti. Bunlar, gazi-cihad (*ghazi-jihad*) geleneğinin Phrygia [Frigya] göçebe toplumuyla iç içe geçtiğine dair kayda değer bir tanıklık oluşturur. (Al Harawi, 1957, s. 131). Bu sadece bir göçebe istilanın değil; aynı zamanda kahramanlık çağındaki destansı bir toplumun da varlığının ispatı idi ve bu ortamdan Türk destanları şekillendi: Battalname, Danişmendname ve Düsturname gibi.

Eğer sayısal veriler dikkate alırsa bu nokta belli bir bütünlük kazanır. Gerçek şu ki göçebelerin başarılı bir şekilde batıya doğru ilerlemesi ve sonunda (herhangi bir sultan otoritesinden bağımsız olarak) denize ulaşmaları, göçebelerin baskısının kısmen sayılarından kaynaklandığını gösteriyor. Aynı zamanda kaynaklar, belirsiz ve kesin olmamakla birlikte, baskınlar için gönüllü askerler bulan Rum isyancılar da olduğu gibi, deniz bölgelerinin fethi için bir kaynak sağlayan yoğun Türkmen yerleşmelerinin kesin işaretlerini verir. (Cinnamus, 1836, s. 59-60; *Ibn el-Athiri chronicon quod perfectissimum inscribitur*, 1853, s. 113). Sözde Aleksios (Pseudo-Alexius) batı Phrygia [Frigya]'da onlardan 8.000 kişiyi yanına aldı (Nicetas Choniates, 1835, s. 551); 2.000 kişi Manuel'in döneminde Dorylaeum [Eskişehir] civarında çadır kurmuşlardı. (Cinnamus, 1836, s. 295). Onlar, XIII. yüzyılın sonlarında, Maeander [Menderes] ovasında aileleri ve sürüleriyle birlikte o kadar çok sayıdaydılar ki bir tufanla karşılaştırıldılar. Planudes onları "barbarların seli" olarak adlandırır. (*Maximi Monachi Planudis Epistulae*, 1960, s. 163). Barbarossa'nın yürüyüşü sırasında, yanındaki tarihçiler, onların, yukarı Maeander [Menderes]'den doğuya, Konya'ya doğru olan bölgelerde 100.000 kişi olduklarını bildirdiler. (Salimbene, 1905-13, s. 11). Süryani Mihael (Michael the Syrian) 5.000 ila 10.000 kişilik gruplar halinde, onların, Miryokefalon savaşına giderken Manuel'in ordusuna nasıl saldırdıklarını ve onlardan 50.000 kadarının onun ordugâhını nasıl talan ettiğini bildirdi. (Michael the Syrian, 1905, s. 371). XIII. yüzyılın bir Arap kaynağı, Laodiceia [Denizli] bölgesine çadırlarıyla 200.000 Türkmenin yerleştirdiğini ve Chonae [Honaz]'nin hemen altındaki nehir

vadisinin Türkmenova olarak bilinegeldiğini ileri sürer. (Witteck, 1967, s. 1-2).⁴⁹ XIV. yüzyılın başında Arap coğrafyacı el-Ömerî, Batı Anadolu'da Türkmen beyleri ve beylikleri hakkında birçok bilgi verir. Özellikle her zaman olmasa da, çoğu zaman Türkmenlerden oluşması gereken bu beylerin ordularını listeler. O, Orian ve Balaban⁵⁰ adlı iki kaynağından iki tasvir verir. Bu çeşitli beyliklerin kuvvetlerindeki sayı, birincisine göre 152.000 ve ikincisine göre ise 555.500 kişi idi. Orian, bu beyliklerden üçünde herhangi bir sayı vermediği için gerçek sayı, muhtemelen bu iki sayı arasındadır. (Taeschner, 1929, s. 21 vd.). Bu tür sayısal verilerde tam anlamıyla kanaat ortaya konulmasa da bunlar, çok sayıda göçebenin varlığına bir kanıt oluşturmaktadır.

Tüm bu koşullar, Batı Anadolu'nun tipik bir askeri fethi ve işgali ile değil; önemli sayısal oranlarda göçebe halkların etnik gücüyle karşı karşıya olduğumuzu daha açık göstermektedir. Batı Anadolu'nun büyük bölümünün fethi ve iskânının esasen göçebelerin başarısı olduğu gerçeğini belirledikten sonra, bir sonraki adım olarak böyle bir fethin karakterini ve Bizans toplumu üzerindeki etkisini daha sonra incelemek gerekir.

Sürecin kendisi, Kuzeydoğu Anadolu ve bitişikteki Gürcü bölgeleri için Gürcü kronikleri tarafından detaylarıyla anlatılır ve bir an için bu konuya dönebiliriz. Tanımlanan süreç kuzeydoğuya özgü değildi çünkü onu, Anadolu'nun batısında ve güneyinde de görürüz, ancak süreç, göçebe fethinin karakteri ve etkisinin en iyi örneği olduğuna göre, onu hesaba katmak bize bazı avantajlar sağlar.

Emirler, çekirge gibi arazinin üzerine yayıldı... Deniz kıyısına kadar Asis-Phorni, Clardjeth, Chawcheth, Adchara, Samtzkhe, Karthli, Argoueth, Samokalako ve Dchqondid toprakları, tüm yerleşmeleri yağmalayan ve köleleştiren Türklerle doldu. Onlar, tek bir günde, Kouthathis, Artanoudj ve Clardjeth'in inziva yerlerini yaktılar ve ilk kar yağışlarına kadar bu arazilerde kaldılar; araziyi yiyip bitirerek, ormanlara, kayalara, mağaralara kaçanların tümünü katlederek... (Brosset, 1849, s. 346-347).

Hıristiyanlığın başına gelen felaketler kısa sürede sona ermedi, çünkü ilkbaharın yaklaşmasıyla Türkler aynı yıkımları gerçekleştirmek için geri döndüler ve kışın [tekrar] oradan ayrıldılar. Bununla birlikte [yerleşik halk] ekin ekemedi ya da mahsul alamadı. [Böylelikle] köleliğe teslim edilen topraklarda yerleşik halka sadece orman hayvanları ve vahşi hayvanlar kaldı. Karthli, tek bir yıkımla veya geçmiş zamanların kötülüklerinin birleşimiyle karşılaştırılmayacak kadar

⁴⁹ Philippon, 1914 bkz. Laodiceia bölgesinin haritası; (X. de Planhol, 1969, s. 394); Burada tetkik eserlere atıfla verilen bilgi İbn Saïd el-Mağribî'den alınmıştır. Bkz. (İbn Saïd el-Mağribî, 1970, s. 185). (Ç.N.)

⁵⁰ Şeyh Haydar Uryan ve Cenovalı Balaban bkz. (El-Ömerî, 2014, s. 144 vd.). (Ç.N.)

dayanılmaz felaketlerin pençesindeydi. Kutsal Kiliseler onların atları için ahır görevi gördü; Tanrı'nın ibadethaneleri onların nefretleri [İslam] için onarım görevi gördü. Rahiplerden bazıları, Kutsal Birlik (Holy Communion) esnasında infaz edildi ve diğerleri ise yaşlılıklarına bakılmaksızın ağır şartlarda kölelik yapmaları için götürüldüler. Bakireler kirletildi, gençler sünnet edildi ve bebekler götürüldüler. Tahribatını artıran yangın, tüm yerleşim bölgelerini tüketti, nehirlerden su yerine kan aktı. Jeremiah'ın bu tür durumlara çok iyi uyan üzücü sözlerine müracaat edeceğim: 'Zion'un onurlu çocukları, talihsizliklerle asla sınanmadı, şimdi yabancı yollarda köle olarak yolculuk ediyorlardı. Zion'un yolları şimdi gözyaşı döküyordu çünkü bayramları kutlamaya [giden] hiç kimse yoktu. Şefkatli anneler, oğullarının yiyeceklerini elleriyle hazırlamak yerine, bu çok sevilenlerin cesetlerinden besleniyorlardı. O zamanlar durum böyle ve daha kötüydü... (Brosset, 1849, s. 348).

İsaiah'ın dediği gibi: "...Toprağınız harap oldu, şehirleriniz kül oldu ve yabancılar, barbar milletler tarafından yağmalanıp harap olan vilayetlerinizi bir çırpıda bitirip tükettiler." (Brosset, 1849, s. 349-350).

David (1083-1125) döneminde, göçebeler; çadırları, aileleri ve hayvan sürüleriyle terk edilmiş ve harap olmuş arazilere taşınarak bu bölgelerde kalıcı iskânı gerçekleştirmişlerdir. Onlar artık kış başlangıcında buralardan ayrılmamışlardır. Bununla birlikte yazın bir yayla ve kışın bir ova arasında sürüleri ve aileleriyle birlikte yaylak-kışlak hareketi gerçekleştirmişlerdir. Bağbozumu ayı olan Ekim ayı itibarıyla, Mtcouar kıyıları üzerindeki Gatchian'a, Ior kıyılarına ve kışların ılıman olduğu diğer tüm bölgelere yerleşttiler. Burada onlar; otlak, orman, su buldular; çeşitli vahşi oyunlar oynadılar ve sayısız at, koyun, katır ve develerini yetiştirdiler. İlkbaharda Somkheth ve Ararat dağlarına tırmanmaya başladılar; burada yine gerekli otlakları buldular ve sıcaktan kurtuldular. Ama hiçbir zaman, ganimet ve esir ele geçirmek için bitişikteki Hıristiyan komşularının arazilerine baskın yapmayı ve buraları tahrip etmeyi kesmediler. (Brosset, 1849, s. 358-359).

Burada göçebe baskınların, fetihlerin ve yerleşimlerin tam döngüsünü açıklıyoruz. Bu döngü, ilkbahar ve yazın mevsimsel akınlarıyla başlar; ardından göçebeler ve sürülerinin yaşamını imkânsız kılan kış karlarının başlamasıyla geri çekilme ile devam eder. Baskınlar, ilkbahar mevsiminin başlangıcında, işgal edilen bölge; kaçma, ölüm veya köleleştirme yoluyla boşaltılıncaya ve tarım durana kadar her yıl tekrarlanır. Ardından tarımsal hinterlandlarından ayrılan şehirler de nihayet düşer. Tarımsal nüfusun kaçmasıyla birlikte göçebeler, sürülerine bırakılan toprağı işgal eder; böylece tam bir sosyal varlık, göçebe bir toplum araya girmiş olur. Bu durum, ev sahibi toplumun askeri olarak bu yabancı grubu kontrol

altına alacak ve yayılmasını kısıtlayacak veya tamamen ortadan kaldıracak kadar güçlü olup olmadığına bağlıdır. Eğer güçlü merkezi otorite yoksa, göçebe çekirdek; bir yandan insan sayısı, hayvanlar ve diğer taraftan kırsal grubun açgözlülerinin istekleri için toprak ve beslenme arasındaki denge yeterli olana kadar yayılmakta özgürdür. Bu hareketi ileriye taşıyan güç, bu tür göçebeliğin doğasıydı. Tarım toplumunun erozyona uğradığı süreç, göçbeleri güçlendirdi; zenginleştirdi ve onları daha fazla yayılmaya teşvik etti. Böylece biz burada, çiftçi ve çobanın, ekili ve bozkırın zamansız mücadelesine tanık oluyoruz.

Kuzeydoğu Anadolu ve Gürcistan için son derece detaylı bir biçimde anlatılan bu süreç, kuzeyde (Bertrandon de la Broquière'nin XV. yüzyılın ilk yarısında sonuçlarını grafiksel olarak tasvir ettiği) ve Batı Anadolu'da tekrarlandı. (Schefer, 1892, muhtelif yerler). Bizans imparatorlarının göçebe istilasına karşı mücadele ettiği bu ikinci bölge hakkında önemli miktarda ayrıntılı bilgiye sahibiz. Bizans medeniyetinin gelişiminin oldukça yoğun olduğu Batı Anadolu'da, süreci ve onun Bizans medeniyeti üzerine etkisini göstermek için birkaç örnek vereceğim.

Daha önceki olaylarda gördüğümüz gibi, Sangarius [Sakarya] ve Bathys [Sarısu]-Tembris [Porsuk] Nehirleri arasındaki bölgeler, Türkmen akınları ve yerleşmelerinin başlıca bölgeleriydi. Nitekim, Manuel Komnenos'un hükümdarlığı kadar geç bir tarihte, Pithecas, Malagina ve Dorylaeum [Eskişehir] gibi önemli şehirler hala harabe halindeydiler ve İmparator, nihayet onları, bitmeyen göçebe istilalarına ve talanlarına karşı ileri karakollar olarak yeniden inşa ettirdi.⁵¹ Manuel şehri tekrar inşa edip kolonileştirdiğinde, 1175'te Dorylaeum [Eskişehir]'un durumu özellikle açıklayıcıdır. Kinnamos bu durumu aşağıda vermektedir:

“Bir zamanlar Dorylaeum [Eskişehir], Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biriydi ve çok önemliydi. Bölgede hafif bir rüzgar eser ve burası, o kadar zengin ve bereketlidir ki bol çimenli ve fevkalade tahıl veren olağanüstü güzellikte oldukça geniş ovalara sahiptir. Bir nehir, şehir boyunca akar; onun görünüşü güzel ve suyu tatlıdır. İçinde çok miktarda balık vardır ki balık avı ne kadar çok olursa olsun balık asla tükenmez. Burada, eskiden Caesar Melissenus tarafından görkemli binalar inşa ettirilmişti; Köyler kalabalıktı ve doğal sıcak su kaynakları, revaklar ve hamamlar ve insana zevk veren her şey [vardı.] Bu şeyleri arazi bolca sağlıyordu. Ama Türkler [Persians], Roma (Rhomaioi) topraklarına saldırıları zirveye ulaştığında, şehri temellerine kadar yerle bir ettiler; burayı tümüyle insanlardan mahrum bıraktılar ve içindeki her şeyi; hatta eski ihtişamının küçük izini bile yok

⁵¹ Yıkılmış şehirler kataloğu için bkz. (Vryonis, 1971, s. 166).

ettiler. O böyle bir şehirdi. Daha sonra yaklaşık 2.000 Türk [Persian] göçebe, adetleri üzere çadırlarını burada kurdular.” (Cinnamus, 1836, s. 294-295).

Nicetas bu konuda çok küçük ama şaşırtıcı bir detay verir: “Türkler, sığır ve keçi sürülerinin çimenli ovalarda zorlanmadan yaz mevsimini geçirdiği Dorylaeum [Eskişehir] ovalarından ric’at [ihtimaline] üzuldüler.” (Nicetas Choniates, 1835, s. 228).

Bu, açıkça onların yaz-kış mevsimlik göçlerinde önemli bir temel teşkil etti. Bu bölgedeki göçebe yerleşiminin kapsamı o kadar büyüktü ki, yakın bölgenin yer adları (toponymy) modern zamanlara kadar kayda değer bir şekilde bundan etkilendi. Dorylaeum [Eskişehir]’un hemen güneyinde, halen Türkmen Dağı; göçebe dağı olarak bilinen 1566 rakımlı bir dağ yükselir. Birkaç kilometre doğuda önemli bir Türkmen türbesi olan Seyit Gazi Türbesi (1130 m.) ve bitişiğinde Kırgız Dağı (1301 m.) vardır. Türkmen Dağı’nın güney yamaçları, XIX. yüzyıl gibi geç bir tarihte, Bayat ve Döğer adlarını; kuzeybatı yamacı da Kargın adını taşıyordu.⁵² Bu yer adlarının üçü de muhtemelen oldukça eskidir ve Selçukluların üç alt boyunu gösterir. Fethin başlarında kuşkusuz Türkmenler tarafından işgal edilen Türkmen Dağı, Bizans’ın iki kilit merkezi olan Dorylaeum [Eskişehir] ve Cotyaeum [Kütahya]’u ayırdı ve böylece göçebeler, bu dağdan istedikleri gibi baskın ve taciz gerçekleştirebildiler. Manuel, Dorylaeum [Eskişehir]’u yeniden inşa için geri döndüğünde, göçebeler toplanmaya ve yiyecek ve malzeme aramaya çalışırken Bizanslıları taciz ederek Manuel’in ordusuna saldırmaya başladılar. Şehrin yeniden inşasını durduramayacaklarını anladıktan sonra göçebeler, araziye ateşe verdiler, çadırlarını yaktılar ve ric’at ettiler. Kısacası bu, yerleşik ve göçebe toplumlar arasındaki mücadelenin, klasik bir ânu ve örneğidir. Bir asırdan fazla bir süredir Dorylaeum [Eskişehir] ve çevresini tahrip eden ve orayı sürüleri için bir yerleşime dönüştüren göçebelerin toprak mücadelesini ve direnişini görüyoruz. Son olarak, ve en önemlisi, yerleşik bir toplum için bozkırın geri kazanılmasında merkezi gücün geçici zaferinin bir örneğini görüyoruz. (Malaces, 1941-48, s. 526).

Manuel, imparatorluğu döneminde tamamen göçebeleşen güneybatı Phrygia [Frigya]’da aynı sorunla karşılaştı. Lacerium, Panasium, Charax ve Phrygian [Frigya] Pentapolis bölgelerinden geçiş, bu yoğun göçebeleşmeden dolayı zordu. Yerli halk kaçmış ve dağılmıştı; Şehirler tahrip ve terk edilmişti ve Bizanslıların kendi faaliyetlerini merkeze alabilecekleri, geçen ordularını koruyabilecekleri ve onlara hizmet sağlayabilecekleri bir merkez yoktu. Sonuç olarak Manuel, Maeander [Menderes]’in kaynakları yakınında olan Choma [Homa]-Soublaenum

⁵² İlgili harita için, bkz. (Philippson, 1913).

[Siblia]'u tekrar inşa etmeye karar verdi. Bizanslılar daha sonra, kaynağın ifade ettiği gibi, "Pers topraklarının ortasında" uzun süre tahrip edilmiş ve terk edilmiş şehri tekrar inşa ettiler. Göçebeler; tekrar inşa edilmiş; tahkim edilmiş ve kolonileştirilmiş şehrin, merkezi bir yönetim tarafından kontrolünün yeniden sağlanmasından korkarak buranın inşasına direndiler ve engel olmaya çalıştılar. İnşa çalışmalarını durduramadıklarında ise geri çekildiler ve bir kez daha toprağı ve çadırlarını yaktılar. Bundan böyle, Dorylaeum [Eskişehir], Pithecas, Malagina ve Choma [Homa]-Soublaeum [Siblia], göçebelerin ortasındaki Bizans kaleleri oldu. (Nicetas Choniates, 1835, s. 227-228; Cinnamus, 1836, s. 298; Scutariotes & Sathas, 1894, s. 283; Malaces, 1941-48, s. 546-547). Miryokefalon Savaşı'ndan sonra, Selçuklu sultanı, sınırların Türkmenler için varoluş anlamının ne olduğunu gayet iyi anladığı için, bu iki müstahkem bölgeyi parçalamak amacıyla Manuel'in kuvvetlerine karşı üstün bir gayret gösterdi.

Yerleşik ve göçebe toplumlar arasındaki bu mücadele, kendisini sınır bölgeleri ile sınırlamadı; XI. ve XII. yüzyıllarda deniz bölgesindeki arazilerin çoğunun kalbine [merkezine] taşıdı ve XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında buralarda yoğunlaştı. Adramyttium [Edremit] bölgesinin akıbeti, göçebe istilalarının neden olduğu büyük kargaşanın bir örneğidir. İlk göçebe fetih ve işgal dalgası, Haçlılar ve Aleksios Komnenos'un birleşik saldırılarından önce, Batı Anadolu'dan geriye çekildiğinde kuzeydeki Adramyttium [Edremit], Achyraous ve Lopadium [Ulubat] şehirleri harabe halindeydi. Anna Komnena ilki ile ilgili olarak şunları nakleder: "O, eskiden en kalabalık şehirdi. O sıralarda Çaka (Tzachas), Smyrna [İzmir] arazilerini yağma ve tahrip ederken, [Adramyttium / Edremit]'u da yok etti. Böyle bir şehrin yok edilmesi [öyle idi ki] orada hiç insan yaşamamış izlenimi veriyordu." (Anna Comnena, 1937-43, s. 143).

Göçebe tahribatları, Ioannes ve Manuel'in dönemleri boyunca devam etti ve bunun sonucu olarak önemli kırsal araziler, sakinleri tarafından terk edildi ve tarımsal üretim tamamen durdu. XII. yüzyılın ikinci yarısında, Adramyttium [Edremit], Chliara ve Pergamum [Bergama]'un kırsal bölgeleri, Bizans İmparatorluğunun sınırları içinde olmalarına rağmen hala ıssızdı. Göçebe akıncılar kesin sınırları tanımadıkları için bu verimli bölgelerin nüfusunun büyük ölçüde azalmasına sebep olmuşlardı. Manuel, bölgenin güvenliğini sağlayan bir dizi kırsal istihkâmı yeniden inşa etti; böylece insanlar bölgeye geri döndü; tarımsal üretim, onlarca yıl süren bozulmadan sonra tekrar başladı ve bölge bir kez daha

İstanbul'daki imparatorluk hazinesine kayda değer bir vergi göndermeye başladı. (Nicetas Choniates, 1835, s. 194-195).⁵³

Son olarak, XIII. ve XIV. yüzyılın sonlarında, son göçebe baskısı sırasında başka bir nehir bölgesinden bir örnek daha, yerel toplum üzerindeki etkiyi göstermeye yeterli olacaktır. Pachymeres, Maeander [Menderes] bölgelerini şöyle anlatır:

"Maeander [Menderes]'in, geniş topraklarından sadece halk değil; aynı zamanda çoğu rahipler de çıkarıldı. Çünkü Maeander [Menderes] çevresindeki topraklar, başka bir Filistin idi. Bu topraklar, sadece hayvan sürüleri ve insanların yaşaması için değil; aynı zamanda yeryüzünde yaşayan kutsal tebaa-rahiplerin bir araya gelmesi için de mükemmel bir yerdi... Ve kısa bir süre sonra Maeander [Menderes] bölgeleri, yabancıların saldırıları nedeniyle halkın daha içlere çekilmesiyle ıssızlaştı." (Pachymeres, 1835, s. 310-311).

Maeander [Menderes] Vadisi, elbette, XII. yüzyıl boyunca Türkmenler ve Rumlar arasındaki mücadelenin başlıca geçiş güzergâhı olmuştu ancak Nicaean [İznik] Devleti'nin kurulması, XIII. yüzyılın sonuna kadar Türkmen ilerleyişini durdurmuştu.

XIV. yüzyılın başlarına kadar, kırsal alanlar tümüyle ele geçirilmiş ve göçebe yerleşimden yalnızca müstahkem şehirler kurtulmuştu. Kırsal arazilerin halkı genellikle şehirlere ya da yakındaki adalara ve İstanbul'a kaçtı. Pachymeres anlatmaya şöyle devam etmektedir:

"O sıralarda, kurtuluşun ümidini kesmiş, mallarını alıp şehre [İstanbul] gidenler gibi acınası bir manzara görürsünüz. Ve Boğazlar; her gün en büyük trajediyi yaşamadan özgür kalmayan birçok insan ve hayvanı aldı. Ailesindeki kayıplara ağıtlar yakmayan kimse yoktu; biri kocasının, biri oğlu ya da kızının, diğeri erkek ve kız kardeşinin, bir diğeri de akrabasının ismini hatırlayınca gözyaşı döküyordu." (Pachymeres, 1835, s. 355).

Devam eden; tekrarlanan göçebe fetih ve yerleşiminin özellikleri ve etkisi açıktır. Onların Bizans toplumu üzerinde kısmen tahrip edici ve çok yıkıcı etkileri oldu. (Vryonis, 1971, s. 166). İlk saldırıya, göçebe savaşçıların önünde açığa çıkan ve savunmasız bırakılan köy halkları maruz kaldı. Sonuç olarak, göçebeler ve sürülerinin baskısı altında pek çok kırsal bölge terk edilmişti; bu durum, bizi ilgilendiren bölgenin kırsal yer adları (toponymy) üzerindeki yoğun Türk etkisinin kanıtlandığını göstermektedir. (Ramsay, 1895-97, muhtelif yerler). Sangarius [Sakarya]'tan Antalya'ya uzanan göçebe kuşağında, tarımsal nüfusun güvende

⁵³ Kaynakların ifade ettiği gibi yeniden tahkimat çalışması, W. Müller-Wiener'in ön arkeolojik araştırmaları ile doğrulanmıştır. (Müller-Wiener, 1961, s. 29-36).

olmama derecesi önemliydi. XIII. yüzyılda Anadolu'ya seyahat eden Latin bir yazar şöyle yazmıştır:

“Bu Rumlar, Türkmenlerden o kadar korkarlar ki yanlarına bağlı oldukları dizginlenmiş bir [at / binek] almadan şehirlerinden ya da kalelerinden çıkmaya cesaret edemezler. Çünkü bağlı oldukları dizginlenmiş bir [hayvanı] hazırlıklı olarak yanlarına almazlarsa; Türkmenlerin onları hemen öldüreceğini iddia ederler. Ve bu nedenle onlar; ekim (ekin ekmek), odun (odun kesmek / toplama) ya da herhangi bir iş için dışarı çıktıklarında, her biri bağlı olduğu dizginlenmiş atını getirir.” (Ricoldus de Monte Crucis, 1873, s. 114; Vryonis, 1971, s. 282).

Trebizondine [Trabzon] kırsal bölgelerindeki çiftçilerin bu şekilde güvende olmaması, Türkler tarafından götürülen köylülerin listelendiği Vazelon Manastırı belgeleri tarafından da tasdik edilir. (Uspenskij & Benešević, 1927, s. 7, 17, 39, 40, 57-58, 76, 78).

1333 kadar geç bir tarihte, Batı Anadolu'nun fethi büyük ölçüde sona erdiğinde ve Türkmen beylerinin bazıları yerleşik hükümdar olduğunda, onları takip edenlerin çoğu göçebe kaldı ve Arap seyyah İbn Battuta, Anadolu'daki seyahati esnasında bu gerçekle karşı karşıya kaldı. El-Ömerî gibi o da onlardan Türkmenler olarak söz ediyordu (İbn Battuta, 1962, s. 415, 417, 419; *Voyages d'Ibn Batoutah*, 1969, s. 257) ve Batı Anadolu'daki seyahatleri esnasında onları görmek ve onların yıkıcılıklarını kaydetmek için birçok fırsat elde etti. Karaağaç (Denizli'nin 45 km. güney ve güneydoğusu, Acıpayam'a doğru Eğirdir ve Burdur göl bölgelerinden ayrıldığına, Türkmenlerin yaşadığı bir oviden geçmek zorunda kaldı. Ladik (Denizli) Beyi, onu ve yanındakileri güvenli bir şekilde Ladik [Denizli]'e götürmeleri ve onları bu bölgedeki yolları istila eden Türkmen aşiretlerinden korumaları için süvari birlikleri gönderdi. (*Voyages d'Ibn Batoutah*, 1969, s. 270-271). İbn Battuta, Ladik [Denizli]'e vardktan sonra orada uzun bir süre kalmasının nedenlerini şöyle anlatır:

“Yollardaki tehlikeden dolayı belli bir süre şehirde kaldık. Ancak bir kervan hazırlandıktan sonra Davas [Tavas] Kalesi'ne varana kadar, bir gün ve devamındaki gecenin bir bölümünde seyahat ettik... Geceyi kalenin dışında geçirdik ve sabah kapıya yaklaştık. Kale sakinleri, yaklaştığımızda, yüksek surların üzerinden bizi sorguya çektiler ve biz de onların sorularına cevap verdik. Daha sonra kale komutanı İlyas (Ilias) Bey, başıbozukların sürülere saldırbileceği endişesiyle kalenin ve yolun etrafında keşif yapmak için birliklerinin başında dışarı çıktı. Bu birlikler keşif yaptıktan sonra sürüler [kale] dışına çıkarıldılar. Onlar daima bu şekilde hareket ederler.” (*Voyages d'Ibn Batoutah*, 1969, s. 277-278).

İbn Battuta, seyahatinin devamında çoğunlukla harabe olduğunu söylediği İzmir'den geçti; Magnesium [Manisa]⁵⁴'u geçtikten sonra, yanındakilerle birlikte düşman göçebelerin çadırlarının bulunduğu bölgeye ulaştı. Burada onların hayvanlarına yem verilmedi ve geceleyin başıbozuklar onları soydular. Daha sonra, yine harabe bir şehir olan, Pergamum [Bergama]'a doğru yola koyuldular. (*Voyages d'Ibn Batoutah*, 1969, s. 314-315).

Belli ki göçebelik hala kontrolsüzdü ve göçebeler Türkmen fetihlerinden önce bu şehirlerde çıkardıkları aynı sorunları, kendi şehirlerindeki Türk beylerine karşı da çıkardılar. Ladik [Denizli] çevresi ve Davas [Tavas] şehrindeki emniyetsizlik, komutanın geceleyin İbn Battuta'ya kapıları açmayı reddetmesi ve otlamaları için hayvanların dışarı çıkarılmasından önce çevrede keşif yapma gerekliliği, Rum kaynaklarının göçebeliğin etkileri hakkında söylediklerini teyid etmektedir. XII. yüzyılda, göçebe nüfuzundan kurtulan Bizans şehirlerinin çoğu, göçebeler denizinde çevrenilmiş Bizans yönetimi ve Hıristiyanlığın merkezleri oldular. Böylece Laodiceia [Denizli], hayatta kalabilmek için bir *Synoikismos*⁵⁵ olmak zorunda kaldı. Şehrin dağınık mahalleleri bir merkezde toplandı ve ardından surlarla çevrildi. Doğuya doğru 25 km. uzaklıktaki Chonae [Honaz] şehri, değişen derecelerde ve karar ortaklığına (symbiotic relationship) dayanan bir şekilde, göçebeler tarafından çevrenilmiş; benzer şekilde kuşatılmış bir Bizans merkezi haline geldi. (Lambros, 1879, s.56). Yer adının (toponymy) göstergesi olarak, bölge, asırlarca göçebeliğin bir bölgesi olarak kaldı. Chonae [Honaz] Ovası, Türkmenova olarak biliniyordu ve göçebeler, mevsimsel olarak bu ova ile Naldöken Dağı karşısındaki Honas Dağı arasında hareket ediyorlardı. Göçebelere tanıklık eden diğer yer adları (toponyms), Türkmenoğlu, Bayat, Yürük Köy, Akkoyunlu, Menteşe, Çepni, Bayındır ve Düver (Düğer)'dir⁵⁶. Diğer taraftan, XII. yüzyılın bir yazarının bildirdiği gibi, güneydeki göçebelerin kuvvetli baskısı, tümüyle Attaleia [Antalya]'yı kuşatmıştı: “[Antalya], şehir halkına hiçbir faydası olmayan çok verimli arazilere sahiptir, çünkü araziler, her tarafta tarım yapılmasını engelleyen düşmanlar tarafından çevrilidir. Bu yüzden, verimli topraklar boş kalır, çünkü orada çalışacak kimse yoktur... Tahıl ürünleri deniz aşırı ülkelerden getirilir.” (William of Tyre, 1943, s. 178). İkinci Haçlı seferi ile gelenler, Rumlar tarafından

⁵⁴ Makalede “Magnesium and Sipylum” olarak verilmiştir. İngilizce orijinalinde sanki İbn Battuta'da iki yer geçmiş gibi anlaşılmaktadır. Burada sanırım bir yazım hatası mevcut olup bu yerin adı “Magnesium ad Sipylum” yani Sipylum Magnesiası'dır. Yazarın kendi kitabında doğru şekli ile geçmektedir. (Vryonis, 1971, s. 248, 281 dn.791, 400 dn.159). (Ç.N.)

⁵⁵ Kelimenin anlamı için bkz. Tablo 1. (Ç.N.)

⁵⁶ ilgili haritaya bkz. (Philippson, 1914).

kendilerine sunulan erzakın yetersizliğinden şikâyetle bulduklarında, Rumlar, surların dışındaki terk edilmiş ve boş bırakılmış toprakları işaret ettiler.

Batı Anadolu'da göçebe yerleşiminin etkisine ve genel sonucuna dönersek; bunun, farklı bir yaşam biçimini ve özellikle kırsal kesimde yerel toplumun kısmî yıkımını ve bozulmasını beraberinde getiren ve bölgenin Türkleştirilmesine (Turkification) temel oluşturan etnik bir göç olduğunu görürüz. Son çalışmalar, bazıları kalıcı; diğerleri geçici ve birkaçı tekrar tekrar yıkılan şehir ve köy sayısını ayrıntılı olarak göstermiştir. Açıkçası bu durum, XIV. yüzyılın ortalarından sonra Türk beylerinin yerleşik hükümdarlar haline gelip toplumu yeniden inşa etmeye başlamasıyla değişmeye başladı. Fakat Bizans medeniyeti ve toplumu üzerindeki etkisi, bir daha asla kendilerine gelemedikleri şiddetli bir şoktu.

Bu noktaya kadar konu, göçebeliliğin gelişimi ve göçebe müesseselerin, Batı Anadolu'daki Bizans toplumunun önemli bir kısmı üzerindeki etkisine odaklandı. Sultanî veya İslamî kurumların, Anadolu'daki Bizans medeniyeti üzerindeki etkisini dikkate almak ve özellikle bunların İslamlaşma açısından etkilerini incelemek aynı derecede önemlidir. XI. yüzyılda (Türk istilalarından önce), Anadolu halkının ezici bir çoğunlukla Hıristiyan olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Çoğunluğu Rumca konuşan (Greek-Speaking) Hıristiyanlardan olan Rumlar, Ermeniler, Gürcüler ve Süryaniler (Syrians)'den oluşuyordu ve biz burada esas olarak bunlarla ilgileniyoruz. *Notitia episcopatum*⁵⁷'a başlangıçta şu veriler kaydedilmiştir: "XI. yüzyılda Anadolu'da, İstanbul (Constantinopolitan) Patriği'ne hizmet eden 47 Metropolitlik ve 400'den fazla Piskoposluk vardır."⁵⁸ XV. yüzyıla ait bir *notitia*, Anadolu'da, 17 Metropolitlik, 1 Başpiskoposluk ve 3 piskoposluğun bulunduğu çok sayıda hiyerarşik mevki kaydeder; oysa XVII. yüzyıla ait bir Kilise belgesi, geçmişte Anadolu'dan 430 piskoposun yok olduğu gerçeğini bildirmektedir. Kiliseye ait resmi belgeler, XVI. yüzyılın erken Osmanlı kayıtları tarafından tasdik edilmiştir. Vergiye tabi 1.032.425 ocağın; 953.967'si Müslüman, 77.869'u Hıristiyan ve 559'u Musevî; yani % 92.4'ü Müslüman, % 7.5 Hıristiyan ve % 0.1'i Musevî idi. (Barkan, 1957, s. 20). Anadolu sakinlerinin XI. yüzyıl ve daha sonra XV. ve XVI. yüzyıllarda, dinsel aidiyetlerinin temel gerçekleri düşünüldüğünde, XV. yüzyılın bir kilise yazarının kaydettiği gibi, derin bir tarihsel-kültürel değişim izlenimi kaçınılmazdır:

"Ne korkunç bir çöküş! [Şunların] tümünü okuyunca çokça ağıt yakacaksınız.

Efendimiz imparator Bilge Leo'nun diatyposisi'nde ve Paleologoslardan efendimiz imparator ikinci Andronicus'un kinde yazıldığı gibi başka

⁵⁷ Kilise kayıtları. (Ç.N.)

⁵⁸ Daha fazla referans için bkz. (Vryonis, 1971, s. 302-305).

Metropolitlikler, Başpiskoposluklar ve Piskoposluklar da vardı... Bunların çoğu terk edilmişti ve bize hükmedenler tarafından tümüyle yok edilmişti.

Ve ne Metropolitliklerde bir Metropolit; ne Başpiskoposluklarda bir Başpiskopos; ne Piskoposluklarda bir Piskopos; ne Kilise'de Papaz; ne Manastır, dini bir kuruluş ya da hücrede Keşiş; ne de kalelerde ya da ülkede Hıristiyan kalmıştı...

Elli bir Metropolitlik, on sekiz Başpiskoposluk ve dört yüz yetmiş sekiz Piskoposluk terk edildi. Efendimiz imparator Bilge Leo'nun diatyposisi'nde doksan Metropolitlik olduğu söylenir...

Ve sadece bu Metropolitlikler, Başpiskoposluklar, Piskoposluklar, Manastırlar ve Kiliseler değil; aynı zamanda üç Patriğin memleketi olan Alexandria [İskenderiye], Antioch [Antakya] ve Jerusalem [Kudüs] de yerle bir edildi. Orada ne tek bir Metropolit ne de bir Hıristiyan, inançlı bir kimse ya da din adamı bulabilirsiniz.

Ancak bu Patrikliklerin tahtlarında, zar zor birkaç Papaz, Keşiş ve inançlı kimseler bulabilirsiniz. Çünkü vilayetlerindeki kiliseler tümüyle yerle bir edildi ve İsa'nın insanları yani Hıristiyanlar, tamamen yok edilmişlerdi." (Vryonis, 1971, s. 307).

Burada, bir taraftan XI. yüzyıl *notitia'sı* ve XV. yüzyıl *notitia'sı* ve diğer taraftan Osmanlı vergi kayıtları arasında yüzyıllar boyunca nelerin olduğunu açıklama sorunu devam etmektedir. İlk Türk istilaları sırasında yerli nüfus ile nihayetinde toprağa yerleşen istilacıların sayısı arasındaki miktarı belirlemek çok zordur. En iyi ihtimalle, genel kanıtlara dayanılarak çok yüzeysel ve genel tahminler yapmak mümkündür. Öncelikle, ilk işgalcilerin ve yerleşimcilerin çoğunun göçebe olduğu gerçeği vardır. Şehirlerin çoğunda ağırlıklı olarak Hıristiyan nüfus kalmadı; aynı zamanda, Sultanlar, nihayet XII. yüzyılın ortalarından itibaren yönetimler kurmaya başladıklarında, çok sayıda Hıristiyan çiftçiyle birlikte kırsal arazileri yeniden kolonileştirmeye çalıştılar. Onlar, Batı ve Güney Anadolu'da birinden diğerine ya da Hıristiyanların elindeki topraklardan sürekli baskınlarla onları kaçırdılar. Müslümanlar, istilaların neden olduğu demografik boşluğu doldurmak için henüz sayısal olarak yeterli değillerdi. Ek olarak, göçebe grupların henüz yeterli sayıda yerleşik hale gelmedikleri görülüyor. Yerli Hıristiyan nüfusa gelince; kaçış, köleleştirme, katliam, kıtlık ve kuraklık nedeniyle sayılarının önemli ölçüde azaldığına işaret eden önemli kanıtlar vardır. Ama XII. ve XIII. yüzyılın

sonlarından itibaren, çeşitli kaynaklar, onların hala Anadolu nüfusunun önemli bir bölümünü, hatta belki de çoğunluğunu oluşturduğunu göstermektedir.⁵⁹

Eğer durum böyleyse, o zaman Anadolu Hıristiyan nüfusunun çoğunluğunun, din değiştirme süreciyle, fatihler tarafından içlerine çekildiği anlaşılmaktadır. Bunun tersi de doğrudur ki, XVI. yüzyıl Anadolu'sunda Müslümanların önemli bir kısmı, nihayetinde Bizanslı ya da karışık bir soydan gelmektedir. Nitekim, XII. yüzyıl hukukçularından Balsamon, İslamlaşma sürecinin kendi zamanında gözlenebilir olduğuna özellikle dikkat çekiyor. Balsamon, baskı altında Hıristiyanlık'tan vazgeçmeyi ele alan St. Basil'in seksen birinci Canon'unu açıklarken, İslamlaştırmanın yaygın olduğunu aktarıyor:

"Bazıları, mevcut Canon'un artık [kullanılmadığını] çünkü Tanrı'nın inayetiyle Ortodoks inancının sıkı sıkıya yerleştiğini; tiranların yıllar önce şehitlerin marifetiyle taşlaştırdıklarını söylüyor. Ancak bugün, bir kez daha, birçoğu, Agarenes tarafından ele geçirildi; işkence görenlerin bazıları Ortodoks inancını terk etti ve Muhammed'in tanrısız inancını kabul etti.⁶⁰ Diğerleri, gönüllü olarak kendilerini inançsızlığın çukuruna attılar. Mevcut Canon'a göre bunların hepsi, günah çıkartıp gerekli tövbeleri ettikten sonra iyileşeceklerdir." (Rhalles & Potles, 1854, s. 247).

Ludolph of Suchem, XIV. yüzyılın ortalarında, Anadolu'dan geçtiğinde Türklerin, kısmen Hıristiyan dönemlerden olduğunu ifade etti. Ayrıca, XII. yüzyılın başından itibaren, toplumda farklı bir kategori oluşturan; genellikle iki dilli, *mixovarvaroi*, Turcopoli ya da *İğdiş* olarak bilinen; ikamet ettikleri nüfusa bağlı Müslüman ya da Hıristiyan olan karışmış ebeveynlerin çocukları olarak Rum-Türklerin (Graeco-Turks) bir sınıfının ortaya çıktığını biliyoruz. (Vryonis, 1971, s. 228-229).

Rumca konuşan (Greek Speaking) bu Ortodoks nüfusun din değiştirmesinde etkili olan faktörler ve ortam, başka bir çalışmada ayrıntılı olarak incelenmiştir; bu nedenle burada bu arka plana kısaca dikkat çekebilirim. Anadolu'da Bizans medeniyetinin kültürel temellerini sarsan başlıca olumsuz faktörler vardır. Türk fetihleri, uzun süreli ve yıkıcı karakterleri nedeniyle önce Bizans'ın daha sonra da kilisenin idarî yapısını tahrip etti. Bu iki güç, Bizans Devleti ve Kilise, Bizans kültürünün biçimsel yönlerine sağlam bir ton veriyordu ki bu güçlerin ortadan kaldırılmasıyla feci şekilde zarar gördü.

⁵⁹ Kanıt için bkz. (Vryonis, 1971, s. 182-183).

⁶⁰ Her ne kadar dönemin kaynağının ifadesi olsa da Hz. Muhammed (S.A.V.) ve İslamiyet için tamamen tarafgir ve subjektif bir ifade olduğu açıkça ortadadır. (Ç.N.)

Türk fetihleri nedeniyle Kilise'nin felaket gibi çöküşü özellikle önemliydi çünkü Bizans Devletinin ortadan kalkmasıyla Anadolu'da Rumca-konuşanların resmî kültüründeki belirli unsurları koruyabilecek bir güç olarak sadece Kilise kurumu kalmıştı. İşgalciler, Kiliseyi mülklerinin ve gelirlerinin çoğundan mahrum ederek; vergilendirerek ve Metropolitleri ve Piskoposları uzun süre yerlerinden uzaklaştırarak etkili bir sosyo-kültürel kurum olan Kiliseyi tahrip ettiler. En iyi ihtimalle pasif bir kültürel araç olarak kalan Piskoposluğun gerçekten yıkımıyla, Anadolu Hıristiyanları, etkili Hıristiyan liderliğinden ve temel sosyal ve hayır kurumlarından mahrum bırakıldılar. Kilise artık eğitimi, hastaneleri, yetimhaneleri, manastırları ve benzerlerini geniş ölçekte destekleyecek ekonomik güce sahip değildi. Bizans Devleti'nin ortadan kalkması ve Kilisenin hızla çöküşü, Rumların bakış açısında; giderek artan bir şekilde yenilgi, umutsuzluk ve kültürel bir zayıflık olarak karakterize edilen temel bir değişiklik olarak görüldü.

Bu büyük kültürel değişimin olumlu güçleri ve etkenleri; saltanatla yönetim geleneği ya da İslamî müesseselerde ve azimli, başarılı ve yönetici bir grubun müesseseleri olarak onlara katılan elverişli koşullarda aranmalıdır. Sultanlar ve Beyler, nihayetinde kabile kökenli olsalar da, geleneksel İslamî kalıplara göre hükümdar oldular; yani toplumun temeli olarak kabileciliği terk ettiler ve geleneksel yerleşik kalıpları benimsediler. Bunlar, Anadolu'nun çoğu yerinde, yavaş yavaş şehirler, saraylar, camiler, medreseler, imarethaneler, türbeler, kervansaraylar, hastaneler ve sair müesseseler inşa ederek yerleştiler. Bu süreçte onlar, özellikle Moğol istilasından sonra Anadolu'ya doğru harekete geçen Müslüman camia içerisindeki yerleşik Araplar, İranlılar ve Türklerden yararlandılar. İlaveten, yerel halk, bu yeni oluşan İslamî toplum içine zımmî (*dhimmî*) olarak dâhil edildi. Geleneksel İslamî müesseselerin yayılmasıyla ortaya çıkan bu İslamî toplumun temelinde, İslamî bir müessese olan vakfın çok hızlı büyümesi ve gelişmesinde örneklendiği üzere ekonomik faktör yatmaktadır. Bir cami, medrese, kervansaray ya da başka bir İslamî müessesenin (vakıf) kurulması; toprak, gelir bağışları ve serflere dayanıyordu. toprakların, gelirlerin ve esirlerin bağışlanmaları üzerine oturtuldu. Böylece, Hıristiyanların geniş toprakları, gelirleri ve insan gücüne el konuldu ve bunlar, ilgili Müslüman müesseselere tahsis edildi. Çoğunlukla Kiliseler, pek çok olağanüstü örnekten birisi olarak Ephesus [Efes]'taki ünlü St. John Kilisesi'nde olduğu gibi, camilere çevrildi. (Treu, 1901, s. 56; Kourouses, 1972, s. 179-180). Vakıf (*waqf*) belgelerine kısa bir göz atmak, vakfın ve desteklediği İslamî müesseselerin önemini göstermeye yetecektir. Rum menşeli bir Selçuklu beyi olan Celaleddin Karatay, Kayseri'den 25 mil [tkr. 40 km.] uzaklıkta muhteşem bir kervansaray, Konya'da bir medrese ve Antalya'da bir *dar*

as-suleha (*darü's-süleha*) kurdu. Yolcular, Kervansaray'da ücretsiz konaklama, hamam hizmeti, tıbbî bakım ve hayvanları için yem alabiliyorlardı. İlaveten, Müslüman, Hıristiyan ya da Musevî olup olmadığına bakılmaksızın her yolcunun her gün bedava bir okka et ve bir kavanoz yiyecek hakkı vardı. Tüm bunları mümkün kılan gelirler; esas olarak, sakinlerinin ürettiklerinin %20'sini vakfa ödemek zorunda olan iki Hıristiyan köyü Likandon ve Sarahor'dan gelir. (Turan, 1948, s. 17-68). XIII. yüzyılda Gulam Şemseddin Altun-Aba'nın kurduğu ve vakfettiği Konya'daki medrese de ilgi çekicidir. Vakıf, gayrimüslimlerin din değiştirmeleri için özel bir gelir sağladı; bu, özellikle Kur'an ve namaz eğitimi; sünnet töreninin yanı sıra din değiştirenlere sunulacak olan yiyecek, yeni elbiseler ve ayakkabılar için ödeme yapmaktı. Vakıf gelirlerinin çoğunun, ikisi Hıristiyan olan üç köyden gelmesi dikkat çekicidir. (Turan, 1947, s. 201-207, 211).

Askerî olarak muzaffer ve siyasî olarak baskın bir grubun inancı olarak, İslam'ın; sadece muazzam ekonomik ödüllere ve siyasî tercihlere değil, aynı zamanda muazzam bir ahlakî prestije de sahip olduğuna şüphe yoktur. İslam toplumunda, Gayrimüslimlere karşı açıkça müsamaha gösterildi ve şüphesiz ki bu, Anadolu'da da böyle idi. Ancak Rumlar, Ermeniler ve Süryaniler (Syrians)'in konumu alçaltılmıştı ve onlar bizim bugün ikinci sınıf vatandaşlar olarak adlandırdığımız sınıfı oluşturdular. Her ne kadar sultanlar çoğunlukla resmî bir hoşgörü politikası izlemelerine rağmen; din değiştirme gayreti, bu yeni ve canlı Anadolu İslamı'nda, özellikle dervişler ve ahi (*achi*)'ler arasında, ama aynı zamanda genel olarak yönetici sınıflar ve toplum arasında da kesin ve belirgin bir olgu idi. Palamas, Manuel Palaeologos ve Ephesus [Efes] Metropoliti Matthew'in anlatılarından dinî tartışmaların, XIV. yüzyılda Ankara, Ephesus [Efes] ve Bithynia [Bitinya]'da tutkulu ve istekli bir şekilde takip edildiğini biliyoruz. (Treu, 1901, s. 57; Manuel II. Palaeologos. *Dialoge mit einem "Perser,"*, 1966; Lambros, 1922, s. 3-21).

Müsbet ve menfî faktörlerin bu arka planıyla Rum Hıristiyanların İslamlaşmasını anlamak daha kolaydır. Fatihlerin ayrıcalıklı konumu ve yenilmiş toplumların gerilemesi, İslam tarihinde eski ve tanıdık bir temadır ve İbn Haldun'un daha kapsamlı bir türden tarihsel kanunlarını formüle etmesine neden olan bir konudur: "Yenilenler daima, ayırt edici özellikleriyle, meslekleriyle ve diğer tüm örf ve adetleriyle galip geleni taklit etmek isterler." "Yenilen ve başka bir milletin hâkimiyetine giren bir millet, hızla yok olacaktır." (İbn Khaldun, 1958, s. 299). "Kent nüfusunun dilleri [söz konusu şehirleri] kontrol eden veya onları kuran milletin ya da ırkın dilini takip eder." (İbn Khaldun, 1958, s. 300). İbn Haldun, kültürel değişimdeki olumsuz faktörleri açıkça anlamıştı. Bir imparatorluk yazarı ve İbn Haldun'un çağdaşı olan Manuel Palaeologos, birçok

vatandaşının daha olumlu nedenlerle İslamiyet'e geçtiklerini fark etti. O şöyle ifade ediyor: "Onlar, başlangıçta inanç düşmanlarına teslim ettikleri şeyi, yani servet, ihtişam ve bu hayatta güzel olan her şeyi bulmayı arzuluyorlar. (Lambros, 1926, s. 46).

Hıristiyan halk, geleneksel İslamî müesseseler aracılığıyla Müslüman komşularının yaşam temposuna ve tarzına giderek daha fazla dâhil oldu. Zımmîler (*dhimmi*) olarak toplumda meşrulaştırılmış bir yere sahiplerdi; sayıları ve özel yeteneklerinden dolayı birçoğu, İslam toplumunun siyasî ve ekonomik yaşamına çeşitli düzeylerde dâhil edildiler. Kendine katmanın bu ilk aşamasında, İslam sarayı, yönetimi ve ekonomik yaşamında dinî mensubiyetlerini koruyan Hıristiyanlar görülür. Gabras ve Mavrozomes gibi emirler ile II. İzzeddin Keykavus'un iki dayısı, Selçuklu ordusu ya da sarayında önemli görevler aldılar. Büyük Divân (chancery)'da,⁶¹ Rum kâtipler ya da "notaran"ın⁶² özel bir odası vardı ve Selçuklu orduları, kendi memurları ve elbiseleri olan yerli Rum askerlerinden oluşan özel birliklere sahipti. Sultan'ın hizmetinde Rum hekimler ve müzisyenlerin yanı sıra vilayetlerde Rum vergi tahsildarlarına da rastlarız. Hıristiyanlar; tüccarlar, kendi uzmanlık alanına sahip zanaatkârlar ve Türklere tarımı aşlayanlar olarak Müslüman Anadolu'nun ticarî, endüstriyel (sınaî) ve tarımsal hayatında da önemli rol oynadılar. Bu, kendine katmanın aşamasını gösterir.⁶³

Din değiştirme sürecinin incelenmesi, bu sınıfların çeşitli üyelerinin İslamiyet'i nasıl kabul ettiklerini, onları buna sevk eden güçleri, sebepleri ve bu süreçteki önemli çeşitliliği ortaya çıkaracaktır.

Din değiştirme süreci, Bizans toplumunun en üst seviyesinde gözlemlenebilir; bu önemli bir olgudur, çünkü sadece liderler aristokrasisinin kendi alt sınıflarına örnek teşkil etmeleri değil; aynı zamanda şüphesiz onların, maiyetlerinin çoğunu da yanlarında getirmeleri nedeniyle ortaya çıkar. İmparator II. İoannes Komnenos'un yeğeni İoannes Komnenos, Konya'da sultana iltica etti; Müslüman oldu ve sultanın kızıyla evlendi; aynı din değiştirme olgusu, Gürcü ve Ermeni

⁶¹ Makalenin orijinalinde geçen "chancery" kelimesi, "yüksek mahkeme, Yargıtay" anlamlarını ihtiva etmektedir. Ancak burada, Türkiye Selçuklularında devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı; yazı işleri ile ilgilenen kâtipler (münşiler) ve muahede akdeden noterlerin görev yaptığı Divân / Divân-ı Saltanat (ديوان سلطنت) / Divân-ı Âli (ديوان عالی) kastedilmektedir. (Uzunçarşılı, 1988, s.88-89); Türkiye Selçukluları'nda Divân-ı Âlâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Turan, 2020, s. 20-70). (Ç.N.)

⁶² İbn Bibî'de, Sinop'un fethi münasebetiyle Sultan I. İzzeddin Keykavus tarafından Tekfur Kir Aleksî'ye kabul ettirilen ahidnameyi hazırlayan Divan Noterleri (Notaran-ı Divan-ı Saltanat) (نوطاران ديوان سلطنت) bahsi geçmektedir. (İbn Bibî, 1956, s. 153; İbn Bibî, 1996, s. 173); Noter müessesesinin, Türkiye Selçuklularına bu dönemde intikali söz konusudur, bu durum Haçlılar ve İtalyanlar ile kurulan ilişkilerden kaynaklanmaktadır. (Turan, 1971, s. 305 dn.83). (Ç.N.)

⁶³ Ayrıntılar, kaynaklar ve bibliyografya için bkz. (Vryonis, 1971, s. 229 vd.).

prensler arasında da görüldü. (Nicetas Choniates, 1835, s. 42-43, 48-49; Brosset, 1849, s. 331, 349; Michael the Syrian, 1905, s. 247; Matthew of Edessa, 1858, s. 195-196). Kültürleşme ve ardından din değiştirmenin en muhteşem örneği, başlangıçta ordularda üstün olan Trebizondine [Trabzon]'un ileri gelenlerinden Gabras ailesinde görülmüştür. Theodore Gabras, Danişmendlilerle sınır savaşında önemli bir rol oynadı. O, esirlerini İslamiyet'e geçirmeye çalışan meşhur Türk Emiri Ali tarafından Bayburt-Erzurum (Paipert-Erzerum) bölgesinde esir edildi. İslamiyet'e geçmeyi reddetmesinden sonra şehit edildi ve böylece Türk döneminde, Rum azizlere tapınmada ortaya çıkan "yeni-şehitler (neo-martyrs)"den ilki oldu. Bu ailenin bir kolu, Konya'daki Selçuklu sarayına nispeten erken bir zamanda yerleşmiş gibi görünüyor, çünkü orada çok yüksek mevkilerde aile üyeleriyle karşılaşılıyor. Manuel Komnenos, ilk Türk seferlerinden birisinde, Türk ordularını yenilgiye uğrattı ve öldürülen düşmanlar arasında Kinnamos'un zikrettiği bir Gabras vardı: "Türklerin ordusunda, aslı Roma (Rhomoioi)'ya kadar giden belli bir kişi vardı. Türkler [Persians] arasında yetiştirilmiş ve bir miktar servet ile terfi ettirilmiş olan o kişi, o sırada onlar arasında bir emirliğin (satrapy) başında idi." (Cinnamus, 1836, s. 56). Birkaç yıl sonra, ciddi sonuçları olan Miryokefalon (1176) Savaşında, Sultan ve İmparator arasında barış şartlarını düzenleyen; yine Sultan'ın sarayında görevli olan başka bir Gabras vardı. Bu kişi muhtemelen, Kılıç Arslan'ın Emir-i Hacib (amir-i-hadjib)'i olan İhtiyareddin Hasan İbn Gabras idi. Khoniates; Manuel ve Gabras'ın karşılaşması hakkında şunları söylüyor: "Sultan, en yüksek ve en büyük [makamlar] ile onurlandırılan Gabras'ı imparatora gönderdi... Gabras içten bir şekilde, barbar onuru ve soyluluğu (proskynesis) ile onu selamladı." (Nicetas Choniates, 1835, s. 245-246). Onun ismi, Müslüman bir isim ve künyesi ise babasının Müslüman ismi taşımasının göstergesi olarak Gabras olmasından dolayı, şüphesiz İslamiyet'i kabul edenlerden ayrılır. Onun şahsında, kültürel katılımın kayda değer bir ânını görürüz; çünkü şüphesiz ailesinin, sultanların yönetiminde devlet hizmetiyle uzun süreli birlikteliğinin bir sonucu olarak o, İslamiyet'e geçmişti. İhtiyareddin'in kaderi, bu kadar yüksek mevkilerde din değiştirmenin özel durumunu göstermesi bakımından daha da ilgi çekicidir. Sultan ve oğlu arasında çıkan iç mücadele esnasında İhtiyareddin, görevden uzaklaştırıldı ve oğulları, maiyetindekiler ve 200 atlı ile Kanyukh ovasına giderken Türkmenler, onu ve oğullarını öldürdü. Bar Habreaus bu durumu şöyle ifade eder: "Onlar, onu lime lime ettiler; mızrakların uçlarına astılar ve Haç Bayramı (the Festival of the Cross) gününde Sebasteia

[Sivas]⁶⁴ içinde gezdirdiler.” (Bar Hebraeus, 1932, s. 330).⁶⁵ Yüksek mevkide ve sultana hizmetle birlikteliliğin bir sonucu olan din değiştirmenin bir diğer örneği olarak, Osman Gazi döneminde birlikleriyle Osmanlı hizmetine giren ve Bithynia [Bitinya] fetihlerinde önemli bir rol oynayan, Bithynia [Bitinya]'dan bir Rum ileri gelen ünlü Köse Mihal verilebilir. Onun din değiştirmesinin detayları, Osman Gazi'nin topraklarını yakma tehdidi üzerine onu İslamiyet'i kabul etmeye zorladığını anlatan Aşıkpaşazade'nin kroniğinde mevcuttur. (Giese, 1972, s. 24-25).⁶⁶

Rumların, ordular ve yönetim için toplatıldığı ve zorla devşirildiği en etkili ve kapsamlı yöntemlerden biri Gulam Sistemi idi. Askerî ve idarî olan bu yöntemde, acemiler sünnet edildi ve onlara gelecekteki mevkilerine uygun bir İslamî eğitim verildi; sonuçta onlar, sultanların yanı sıra İslamî müesseselerin ve mimarilerin en cömert kurucuları ve hamileri haline geldiler. (Vryonis, 1965, s. 224-252). Gulam sistemi yoluyla devşirilen Rumların önemli miktarının haricinde, bir zamanlar Müslümanların hizmetinde olan; devşirilen özel bürokratlar ve tercümanlar da vardı. Ducas, Michael Pylles'in böyle bir vakasını anlatır:

“Bu Pylles, Ephesus [Efes]'lu, köken olarak bir Romalı (Rhomaiois), dinî inanç gereği bir Hıristiyan idi ve şehrin soylularındandı; meslek ve zanaat gereği sultanın sarayında Rumca ve Arapça bilen bir kâtip [idi] ve hal ve hareketlerinde inatçı, şehvete düşkün, müsrif ve ahlaksız [idi]... Herkes tarafından nefret edildiği için, ona acımasızca işkence edip onu prangaya vurdular; daha sonra, bir ateş yaktılar ve zavallıyı bu ateşin ortasına koydular ve ona, eğer Hıristiyanlık inancından vazgeçerse kurtulabileceğini; aksi halde ateşin onu yakacağını söylediler. İnancını inkârından önce, yaptıklarıyla çoktan bir Türk gibi olmuş olan [Pylles], [Hıristiyan] inancını reddetti; onu sünnet ettiler ve halk arasında gezdirdiler.” (Michael Ducas, 1958, s.235).⁶⁷ Bu durumda, saray yönetiminde hizmetin ve zorla devşirmenin birleşimini görürüz.

⁶⁴ Sebasteia, Sivas'ın eski adı. (Umar, 1993, s. 716).

⁶⁵ Aile ile ilgili bkz. (Cahen, 1966, s. 145-149; Bryer, 1970, s. 164-187).

⁶⁶ Burada özetle Osman Gazi, yanındaki Gazilere Köse Mihal'i çağırın ve onu İslam'a davet edelim; eğer kabul etmezse onun vilayetini vuralım, bozalım demiştir. Daha sonra Mihal'e adam göndermiştir. Köse Mihal geldiğinde Müslüman olmak istediğini bildirmiş ve İslamiyet'i kabul etmiştir. (*Aşıkpaşazâde Tarihi*, 2013, s. 35-36 / Tıpkıbasım, s. 38a-38b); Buradaki bilgiden anlaşıldığı kadarıyla toprakların yakılması ve zorla İslam'ı kabul ettirme gibi bir durumun olup olmadığı net değildir. Burada Köse Mihal, İslamiyet'e kendi isteğiyle geçmiş olmalıdır. (Ç.N.)

⁶⁷ Başka iki dilli tercüman ve mühtedi (dönme), Manuel Palaeologos ve Ankara müderrisi arasındaki teolojik tartışmada tercümanlık yapan Ankaralı bir Rum idi. (*Manuel II. Palaeologos. Dialoge mit einem "Perser"*, 1966, s. 79).

Bu noktaya kadar bahsi geçen konu, tecrit edilmiş bireylerin din değiştirmesi ile birlikte saray, yönetim ve ordunun çevresine odaklandı. Kendilerini bu resmî çevrede bulan Hıristiyanlar, güçlü bir dönüştürme baskısına maruz kaldılar. Peki toplumsal hiyerarşinin üst sınıfları dışındaki sınıflara ne oldu?

Bu, konumuzu Anadolu'nun Müslüman toplumu içerisinde başlıca misyonerlik güçlerinden birisi olan dervişlere getiriyor. Bunlar, dinî yaklaşımda özgür ve dışarıdaki insana inancı getirmede duygusal yaklaşımı vurgulayanlardan olarak nitelendirilebilir. Dervişler, hukukçu ulemanın aksine; müzik, dans, şiir ve hem Rumların hem de Türklerin yerel dillerini kullanarak doğrudan dinî duyarlılık üzerinde etkili oldular. Tarikatların ikinci karakteristik özelliği, zorlayıcı misyoner felsefeleriydi. Mevlânâ Celaleddin Rûmî, Menâkıbu'l-Ârifin'de bu zorlayıcı felsefeyi dile getirmiştir:

"...İlk sebep... bizi Horasan'dan çıkardı ve Anadolu'ya gönderdi... Böylece biz, onları simya ile (alchemically) dönüştürebileceğimiz bir şekilde sakinlerinin bakır (copper) gibi olan vücutlarına gizemlerimizin felsefî taşını cömertçe yayabiliriz ve onlar, ruhanî bilgi dünyasının sırdaşları ve tüm dünyadaki gizemlerin yoldaşları olacaklar. Böylece dedi ki: Sen [Allah], beni Horasan'dan Rumların topraklarına getirdin; onlarla karışıp onları iyi bir mezhebe yönlendireyim diye..." (Eflaki, 1918, C. 1, s. 190).

XIII. yüzyıldan itibaren, Dervişler ve Zaviyelerin sayısı, Anadolu'nun birçok bölgesine nüfuz edene kadar artmıştır. Kalenderîler, Rifaîler ve Kazerunîler, sonunda yerel Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarının kurulmasıyla sayılarının arttığı bölgeye aktılar.⁶⁸ Bu tarikatlardan bazıları, özellikle Kazerunîler, Anadolu'ya gelmeden önce başarılı bir din değiştirme geçmişine sahipti. Bu tarikatlardan, Bizans Hıristiyanlarının din değiştirme örneklerinden en önemlileri, Bektaşîlik ve Mevlevîlik idi. Başlangıçta, muhtemelen kırsal topluma yönelen Bektaşîler, din değiştirmeyi kırsal Hıristiyanlara çekici kılmak için yeterince düşük bir seviyede Müslüman ve Hıristiyan unsurların bağdaşımını (syncretism) sunmada başarılı oldular. Yarı efsanevi Vilayetnâme metni, Hacı Bektaş'ın, dört müridini batıdaki Uc bölgesine; tam da Türkmenlerin bu kadar yoğun bir şekilde yerleştiğini gördüğümüz bu dağlık bölgeye gönderdiğini anlatır. Burada onların (Bektaşîlerin) ortaya çıkması, XIII. yüzyılın sonlarından XIV. yüzyıla kadar, Türkmen beylerinin bu toprakları fethetmesiyle aynı zamana denk gelir. Ayrıca, muhtemelen bu kritik dönem için tarihi özleri bir araya getiren Bektaşî geleneği, Sarı İsmail'in Tavas'daki Hıristiyan Kilisesi'ni camiye dönüştürdüğünü ve bölge sakinlerini İslamiyet'e

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Vryonis, 1971, s. 351-402).

geçirdiğini gösterir. Onun takipçisi Bektaşî Resul Baba, Altıntaş'ın hem kilisesini hem de Hıristiyan halkını İslamiyet'e geçirdi. (Gross, 1927, muhtelif yerler). Bu bölgelerin fetihleri ile hem Bektaşîler hem de Mevlevîlerin din değiştirme faaliyetleri, birbirleriyle aynı zamana rastlar ve bizim *notitia episcopatumum*'da gördüğümüz bu bölgelerde Hıristiyanlığın büyük ölçüde azalmasının sebeplerinden birini oluşturur.

Anadolu'da kurulan diğer büyük tarikat olan Mevlevîlik, daha çok şehir merkezlerine yönelmişti.⁶⁹ Rumî'nin, Tanrı'nın kendisini görevlendirmeye getirdiğine dair inancını daha önce belirtmiştik ve kökeni ona kadar giden bu tarikat, mutasavvıfların ruhu için çok değerli olan bu yüce aşkta sonunda Tanrı ile üstadı (hizmetkârı) birleştiren tasavvufî bir ayinde, cömert bir *sema*'dan yani dans ve müzikten yararlandı. Rumî ve halefleri, hem üst hem de alt sınıflara hitap etti. Ancak, Sokrates gibi Rumî de zamanının çoğunu pazar yerinde tüccarlar ve zanaatkârlarla tasavvufî aşk üzerine karşılıklı konuşarak geçirdi; burası kuyumcu Selahaddin Zerkub'un çekicinin tik-taki ile Rumî'nin vecd dansının (ecstatic dance) ritmini oluşturduğu yerd. (Eflaki, 1918, C. 1, s. 336-337; C. 2, s. 198-199).⁷⁰ Şaşırtıcı bir şekilde üst sınıfların çoğunluğunu oluşturan müritleri; tüccarlar, kasaplar, fırıncılar, terziler, marangozlar, ressamalar, kuyumcular ve hayat kadınları idi. Rumî'nin ölümünden sonra, oğlu Sultan Veled ve torunu Emir Arif, tarikatın fikirlerini; Ladik [Denizli], Tavas, Afyon Karahisar, Akşehir, Alanya, Antalya, Beyşehir, Eğridir, Kütahya ve Birgi gibi batıdakileri de kapsayan Anadolu şehirlerine yaydılar. Bu yayılmayla birlikte, onun görev edindiği Sufizm, fethedilen Hıristiyan bölgelere tasavvufî ve popüler bir İslam getirdi.

Rumî'nin Konya'daki yaşamına ve faaliyetine dönecek olursak, onun Konyalılarla münasebetlerinin sadece sultandan aşağısındaki kölelere (kul) kadar tüm sosyal sınıfları değil; aynı zamanda tüm etnik ve dinî grupları da kapsadığını açıkça görürüz: Müslüman İranlılar (Persians), Araplar ve Türkler; Rum ve Ermeni Hıristiyanlar ve hatta Musevîler. Özellikle o ve müritleri, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Konya'da yaşayan bir gelenek olarak bölgedeki Hıristiyan rahiplerle oldukça yakın ilişki içindeydiler. Rumî ve müritleri, rahipler tarafından daima misafirperver bir şekilde ağırlandıkları Konya civarında, St. Chariton ya da onların adlandırdığı şekilde Plato Rum Manastırını ziyaret etmeye alışkındılar. (Hasluck, 1929, s. 373-374; Eyice, 1966, s. 135-160). Rumî'nin ölümünden bir süre sonra,

⁶⁹ Özellikle, A.Gölpınarlı'nın sıradışı kitabına, (Gölpınarlı, 1953) ve makalesine bkz. (Gölpınarlı, 1957, s. 164-171); Ayrıntılı bibliyografya için bkz. (Vryonis, 1971, s. 381-382).

⁷⁰ Bu ünlü hadiseyi tasvir eden bir minyatür için bkz. (Uzluk, 1957).

torunu Arif ve birkaç Mevlevî, manastırı ziyaret etti; (Çağdaş bir yazar ve de bir Mevlevî) olan Eflâkî bu olayı şöyle anlatır:

“Plato manastırında çok yaşlı ve bilge bir rahip vardı. Mevlevîler, bu manastıra gezmeye geldiklerinde o, onlara her türlü hizmette bulunur ve onlara olan güvenini açıkça gösterirdi. O, Çelebi Arif’i çok severdi. Bir gün Mevlevîler, bu güvenin sebebini, üstad [Rumî] hakkındaki fikrini ve de onu nasıl tanıdığını ona sordular. O [rahip] dedi ki, ‘Peki siz ona dair ne biliyorsunuz? Ben, onun sayısız mucizelerine ve sınırsız kerametlerine şahit oldum; ben onun candan bir kulu oldum. İncil’de geçmiş peygamberlerin hayatlarını okudum; onun kutlu şahsında aynı şeyi buldum ve onun hakikatine inandım...’” (Eflaki, 1918, C. 2, s. 67-68).

Rumî’nin, manastırda 40 günlük inzivaya çekilmek için geldiği bir seferde, o [rahip], “Aranızda ateşlere [cehennem] girmeyecek kimse yoktur; bu olacaktır, ...emredilmiş bir hüküm” şeklinde geçen bir Kur’an ayetini Rumî’ye sorma fırsatını yakalamıştı. Rumî, hemen rahibi Konya’nın kenar mahallelerine yakın bir fırına götürdü ve kendi *feredje* [feracesini]⁷¹ ve rahibin siyah ipek giysisini üzerinden çıkardı ve daha sonra yanan fırına koydu. Bir süre sonra fırıncı, Rumî’nin giydiği, yanmamış feraceyi çıkardı. Rahibin elbisesi ise tamamen yanmıştı; bunun üzerine Rumî, rahibe şunları söyledi: “İşte biz [Müslümanlar] böyle gireriz; oysa siz ise öyle girersiniz.” Böylece rahip, hemen “Ben de baş koydum ve onun müridi oldum.” Dedi. (Eflaki, 1918, C. 2, s. 68).

Rahibin bir Hıristiyan olarak kaldığı doğru olsa da onun aynı zamanda bir Mevlevî müridi olduğu açıktır. Böylesi bölünmüş dinî kişilik vakaları, diğer edebi kaynaklardan bilinmektedir ve hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar için Anadolu’da var olan çifte kutsallara ve aynı zamanda derviş dinselliğinde (yani Charalamabos-Hacı Bektaş ve George-Chidr/Hızır) ortaya çıkan bazı Müslüman ve Hıristiyan azizlerinin eşitliğine karşılık gelir.

Rumî ve dervişler çevresinde gerçekleşen açık bir din değiştirme vakası, dinini değiştirdikten sonra tarikat içinde önemli bir rol oynayan Konya’lı bir Rum olan Thiryanus ile ilgilidir. Eflâkî’nin, onun suçunu (cinayet), sahne (police) tarafından tutuklanmasını ve Rumî’nin buna müdahalesini anlattığı Menâkıbu’l-Ârifin’de Thiryanus önemli bir tutar. Rumî, genç Rum’u himayesine alır ve daha sonra müritleri ile birlikte hamama (ceremonial bath) kadar ona eşlik eder; ardından Thiryanus, sünnet edilir ve Müslüman olur. Tören, tasavvufî bir müzikle ve Thiryanus’a İslamî bir ismin verilmesiyle gerçekleşmiştir: “‘Adın ne?’ diye sordu üstad [Rumî]. ‘Thiryanus’ diye cevapladı genç adam. ‘Bundan böyle’ dedi

⁷¹ Kelimenin anlamı için bkz. Tablo 1. (Ç.N.)

Celâleddin Rumî, 'Alaeddin Thiryanus' olarak anılacaksınız." (Eflaki, 1918, C. 1, s. 245).

Hikâye en sade haliyle verilmiştir: Din değiştirmenin, değiştirme elverişliliğine bağlı olduğu durum (alternatifi idam olurdu); abdest, sünnet ve kelime-i şahadet (profession of Islam); derviş ayini ve sonunda Müslüman bir ismin alınması idi. Bunlar, Hıristiyan cemaatinden ayrılış ve Müslüman cemaatine girişte standart adımlardı. Genellikle süreç; kutlamalar, müzik ve geçit törenleri ile beraber yapılırdı. (Schiltberger, 1859, s. 130-132; Schefer, 1892, s. 219).

Eflâkî, Rum ressam Aynü'd-Devle Rûmî'nin İslamlaşmasının, uğursuz koşulların zorlamasından ziyade düşünsel iknanın neticesi olduğunu bize söylüyor:

"Ressam Kalo-Yani ve Aynü'd-Devle Rûmî, resim sanatı ve tasvirde eşî benzeri olmayan iki Rum ressamdı. Onlar Üstad [Rumî]'ın müridi oldular. Bir gün Kalo-Yani şöyle dedi: 'İstanbul'da...İsa'nın eşî benzeri olmayan bir resmi yapılmış... Dünyanın dört bir yanından ressamlar oraya gitmişler ancak benzerini yapamamışlar.' Bu resmi görmek için yanıp tutuşan Aynü'd-Devle, yola koyuldu ve bir yıl rahiplerin hizmetinde (resmin saklandığı yer olan) İstanbul'un büyük manastırında kaldı. Bir gece, fırsatını bulduğunda, resmi kolunun altına alarak kaçtı. Konya'ya vardıktan sonra Üstad [Rumî]'ı ziyaret etti: Rumî, 'Nerelerdeydin?' diye sordu. O, resimle ilgili macerasını anlattı. 'Bu büyüleyici tabloyu göster.' dedi Üstad [Rumî]. 'Çok güzel ve zarif olmalı.' Onu [resmi] bir süre inceledikten sonra, devam etti: 'Bu iki güzel figür⁷² senden acı acı şikâyetçi oldular. Onlar diyorlar ki, o [Aynü'd-Devle], bize olan sevgisinde samimi değildir. Yalancı bir âşıktır.' 'Bu nasıl olur?' dedi ressam [Aynü'd-Devle]. 'Onlar diyorlar ki, Biz ne uyuruz ne de yemek yeriz, geceleri uyanık ve Aynü'd-Devle bizi terk ettiği için de gündüzleri oruç tuttuk...' 'Bu kesinlikle imkânsızdır.' dedi ressam [Aynü'd-Devle], 'onların uyku ve yemek ihtiyacı yoktur. Onlar konuşamazlar çünkü cansız figürlerdir.' 'Canlı bir figür olan, sen' dedi Üstad [Rumî], 'sanatta oldukça yetenekli olan sen; evreni, insanı (Adam⁷³), yer ve gökteki her şeyi yaratan bir yaratıcı tarafından yaratılan sen; O'nu terk edip ruhu ve aklı olmayan bir resme âşık olur musun? Bu bilinçsiz figürlerden kaynaklanan ne olabilir? Onlardan nasıl bir fayda sağlayabilirsin?' Ressam [Aynü'd-Devle], hemen tövbe etti ve... İslamiyet'i kabul etti." (Eflaki, 1918, C. 2, s. 69-70).

⁷² Burada kastedilen İsa ve Meryem'in figürüdür. Yazar Eflaki'den aldığı hikâyenin bazı yerlerini eksik bırakmıştır. Hikâyenin anlaşılması ve tamamı için bkz. (Ahmed Eflâkî, 2012, s. 429-430). (Ç.N.)

⁷³ Hz. Adem'e atıfta bulunulmuştur. (Ç.N.)

Bu ressam, başka bir çalışmada anlatıldığı gibi, saray tarafından himaye edildi ve gerçekten de sultanın eşi Gürcü Hatun tarafından Rumî'nin bir portresini yapmakla görevlendirildi. İki ressamdan sadece Aynü'd-Devle, şüphesiz ekonomik ve sosyal faktörlerden dolayı İslamiyet'i kabul ederken, diğer ressam Kalo-Yani, din değiştirmeden Rumî'nin bir müridi olarak kaldı. Yine bu iki ressamın statüsünün temsil ettiği dini özümsemenin iki basamağını görüyoruz.

Rumî'nin çevresi ile olan ilişkilerinde ekonomik avantajlara sahip diğer Rum zanaatkârlar da din değiştirdi ve burada özellikle mimarlar ve yapı ustaları kaydedilmiştir:

"Bir gün... bir Rum mimar, Üstad [Rumî]'in evinde bir ocak inşa ediyordu. Arkadaşları, şaka yoluyla ona şöyle söylediler: 'İslam en iyi dindir, neden Müslüman olmuyorsun...?' O, cevap verdi: 'Ben elli yıldır, İsa'nın dinine inanıyorum. Ondan korkuyorum ve O'nun dinini terk etmekten utanırım.' Üstad [Rumî], aniden içeri girdi ve konuştu: 'İmanın esrarı korkudur. Hıristiyan olmasına rağmen, Tanrı'dan korkan, dinsiz değil, dindardır.' [Rumî], bunları söyledikten sonra dışarı çıktı. Hıristiyan mimar din değiştirdi; bir mürit ve de samimi bir dost oldu." (Eflaki, 1918, C. 2, s. 2-3).

Din değiştirmenin diğer örnekleri, diğer bölgelerdeki rahipleri, hahamları ve sokaklardaki insanları kapsayan vakaları içerir. Ancak Rumî'nin kişiliği, tasavvufu ve Konya'daki misyonunun etkisinin en çarpıcı kanıtı, cenazesinin tasviridir:

"Cenazesini tahtirevan üzerine yerleştirdikten sonra, büyük küçük herkes başlarını açtılar... ve öyle bir kargaşa ortaya çıkardılar ki bu büyük bir dirilişe benziyordu. Herkes ağlıyordu; erkeklerin çoğu feryat ederek ve elbiselerini yırtarak kafilde yürüdüler... Farklı cemaatlerin ve milletlerin mensupları vardı; Hıristiyanlar, Yahudiler, Rumlar, Araplar, Türkler vs. Her biri kutsal kitaplarını yüksekte tutarak yürüdüler. Geleneklerine göre; Zebur, Tevrat ve İncil'den ayetler okudular ve cenaze ağıtları yaktılar. Müslümanlar, ne sopa ne de kılıç darbeleriyle onları zapt edemediler... Muazzam bir kargaşa çıktı; haberleri sultan...ve vekiline ulaştı. [Bu yüzden] onlar, rahipler ve papazların liderlerini çağırdılar ve dinin hükümdarı yani [Rumî]'nin, Müslümanların rehberi ve imamı olduğu için onların bu olayla ne gibi bir ilgisi olabileceğini sordular. Şöyle cevap verdiler: 'Onu gördüğümüzde, İsa, Musa ve tüm peygamberlerin gerçek doğasını kavradık.. kitaplarımızda okuduğumuz gibi. Eğer siz Müslümanlar, Üstadımızın [Rumî], zamanının Muhammedi olduğunu söylerseniz; biz de onu benzer şekilde zamanımızın Musa'sı ve İsa'sı olarak kabul ederiz. Siz nasıl onun samimi dostlarıysanız, biz sizden bin kat fazla bendeleri ve müritleriyizdir.' Nitekim kendisi şöyle demiştir:

'Yetmiş iki millet kendi esrarını bizden işittiler. Biz, tek bir makamda, 200 inançla uyumlu bir ney gibiyizdir.'

'Bizim Üstadımız [Rumî], ölümlüler üzerine parlayan ve onlara lütufta bulunan hakikatin güneşidir; tüm dünya, evlerini aydınlatan güneşi sever.' Başka bir Rum rahip şöyle söyledi: 'Bizim Üstadımız [Rumî], tüm dünyanın vazgeçilmezi olan ekmek gibidir. Aç bir insanın hiç ekmekten kaçtığı görülüş müdür?'" (Eflaki, 1918, C. 2, s. 96-97).

Eflâkî'nin örnekleri, hem bireylerin hem de (cenazede olduğu gibi) geniş grupların din değiştirmelerini tasvir ederken, erken Osmanlı kaynakları, Orhan'ın döneminde, Bithynia [Bitinya]'nın fethine; Yalova, Taraklı-Yenicisi (Taraklı-Yenidjesi), Göynük ve Modreni bölgelerindeki kitlesel din değiştirmenin eşlik ettiğini kaydeder. (Giese, 1925, s. 18-19, 23).

Daha az belgelenmiş ancak şu anda muhtemelen yaygın olan; korkunun neden olduğu ve genellikle Gizli-Hıristiyanlık (Crypto-Christianity) olarak adlandırılan eksik bir din değiştirme de vardı. Takriben 1338 yılına ait bir belgeden öğrendiğimiz gibi Osmanlı'nın İznik'i fethinden sonraki yirmi yıl içinde şehirde deliller apaçık ortadadır:

"İsmaililer (Ismaelites)'in saldırıları, günahlarımızın çokluğu nedeniyle Tanrının izniyle bize üstün geldiğinden beri, onlar bizim birçoğumuzu yakalayıp esir ettiler; şiddetli bir şekilde zorlayıp sürüklediler; ne yazık ki, kötülüklerini ve tanrıtanımazlıklarını sürdürdüler ve böyle bir kötülüğün derinliklerine düşenler, onların kötü [olduğunun] farkına vardılar ve [bu] onları tekrar, Hıristiyanların yollarını aramaya sevk etti. Fakat onların akıllarına başka bir fikir geldi ve onlar tereddüt ettiler; tamamen başarısız olup olmayacaklarını ya da kurtuluşlarına ulaşip ulaşamayacaklarını kesin olarak öğrenmek istediler. Tanrının Kilisesi, bunların hepsini düşündü ve kesin bilgi verdi; buna göre [Kilise], Tanrının gerçek inancını tekrar kazananları ve içine düştükleri Müslümanların kötülüklerinden [kendilerini] çıkaranları, Hıristiyanların arasında sayacak; onlara şifa olacak ve bakacak. Söylendiği gibi, başlarına gelen başarısızlıktan dolayı da kendi canlarının kurtuluşuna herhangi bir engel bulunmayacaktır. Ancak tövbelerini açıkça ve özgürce gösterecek olanların çoğu gibi onlar, Tanrı'ya iman için acı çekmeyi seçerlerse; bunlar şehadet tacı takacaklardır (Bunun kesin kanıtı İsa'nın büyük şehidi, İranlı Jacob [Yakup]'tur). Kendilerine verilebilecek cezalardan korktukları için, pek çoğu Hıristiyanlığı kalplerinde tutarak ve uygulayarak gizlice yaşamak isterlerse bunlar da ayrıca kurtuluşa ulaşacaklardır. Sadece onlar, Tanrı'nın emirlerini ellerinden geldiği kadar yerine getirmeye çalışacaklardır. Tanrı

kilisesinin bu belgesi, bu konuda bir teminattır.” (Miklosich & Müller, 1860, s. 183-184).

Gizli dinî (crypto-religious) olgu, elbette, diğer birçok kültürel alanda bilinen genel bir olgudur ve hala XIX. yüzyıl Anadolu’sunda delilleriyle mevcuttur.

Mevlevî dervişleri tartışırken apaçık gördüğümüz barışçıl din değiştirme sürecinin diğer ucunda, 1282-1304 ya da 1307-1308 yılları arasında inanç için şehit edilen yeni-şehit (neo-martyr) Genç Nicetas vakası vardır. O ve iki Rum tüccar Ankara’dan Nyssa [Sultanhisar]’ya doğru yola koyuldular ve Müslümanların Ramazan ayında Nyssa [Sultanhisar]’ya vardılar. Müslümanların orucu sırasında onlar, Nyssa [Sultanhisar] şehrinde yemek yiyerek Müslümanların dinî inançlarına saygısızlık ettikleri için Müslüman bir Vali (governor) ve Kadı (cadi)’nın karşısına çıkarıldılar. Hıristiyanlık ve İslam arasında bir tartışmaya dönüşen sorgulama esnasında üç tüccar Kadı tarafından dövüldü ve idama mahkûm edildi. Canlı canlı yakılacakları alana götürülürken kalabalığın saldırısına uğradılar ve bu noktada korkuya kapılan tüccarlardan ikisi hayatlarını kurtarmak için dinini değiştirdiler. Nicetas, Hıristiyanlığını ilan ederek ve İslam’ı lanetleyerek sonuna kadar direndi. O, ayaklarından asıldı ve yanan köz üzerinde kavruldu. (Delehay, 1924, s. 205-211).

Bu örnekler, din değiştirme sürecindeki zengin çeşitliliği göstermek için yeterli olacaktır. Dikey olarak, süreç her sosyal sınıfa ulaştı; yatay olarak ise Ephesus [Efes]’tan Edessa [Urfa]’ya ve Trebizond [Trabzon]’dan Tarsus’a kadar Anadolu’nun tüm kıy ve kent bölgelerine yayılmıştır. Din değiştirme için sebep ve etkenler; ekonomik avantaj, dinî inanç, sosyal hareketlilik, korku ve zorlama, kültürel zayıflık, hatta estetik ve hazcılığı kapsamaktadır. İbn Haldun, bütün bunları şöyle ifade etti: “Halk hükümdarın inancını takip eder.” (İbn Khaldun, 1958, s. 300).

Anadolu Hıristiyanlarının sayısındaki XI. ve XV. yüzyıllar arasındaki tutarsızlık; büyük ölçüde, Hıristiyan nüfusun sosyal, etnik ve dinî seviyesinde faaliyet gösteren ve bölgedeki İslam devletleri tarafından yaratılan müesseseler ve koşulların sonucunda ortaya çıkan din değiştirme sürecinden kaynaklanmaktadır. Münferit kaynaklar, çeşitli dönemlerde, altmış bir Anadolu kentinin din değiştirmesinden bahseder. (Vryonis, 1971, s. 394 ve muhtelif yerler).

Göçebe fetihler ve yerleşmeler, önceden Rum Hıristiyanlar tarafından iskân edilmiş önemli bölgelerde bozulma ve dengesizlik yaratırken; sultanlar, şaşırmış Hıristiyanları içlerine çeken istikrarlı bir Müslüman toplum ortaya çıkardı.

Menakibü'l-Arifin, hemen hemen klasik sadelik ve açıklıkla ve benim son sözü söyleyeceğim Anadolu'nun büyük kültürel değişimini tanımlayan bir anekdotu Rumî'ye atfeder. Metin şöyle başlar:

“Şeyh Selahaddin'in, bir gün bahçesinin duvarlarını inşa etmeleri için birkaç Türk işçi tuttuğu iyi bilinen bir hikâye vardır.

Üstad [Rumî] dedi ki, Efendi Selahaddin, sen bu yapı için Rum işçi çalıştırmalısın. Türk işçiler yıkım işi için çalıştırılmalıdır. Çünkü dünyanın inşası Rumlara ve aynı dünyanın yıkımı da Türklere mahsustur. Tanrı evreni yarattığında, ilk olarak kaygısız kâfirler yarattı. Onlara öyle uzun bir ömür ve büyük bir güç verdi ki... maaşlı işçiler olarak onlar, maddi dünyayı inşa ettiler. Onlar çok sayıda şehir ve dağ kalesi inşa ettiler... böylece yüzyıllar sonra bu yapılar, son zamanlara kadar insanlara model oldular. Ancak ilahî kader, işleri öyle bir şekilde bertaraf etmiştir ki yapılar yavaş yavaş harabeye dönmüştür. O [Tanrı], gördükleri tüm yapıları, saygı gözetmeksizin ya da merhamet etmeksizin yıkmaları için Türk toplumunu yarattı. Onlar bunu yaptılar ve hala yapıyorlar. Kıyamet gününe kadar, gece gündüz bunu yapmaya devam edecekler.” (Eflaki, 1918, C. 2, s. 208-209).

Bu Müslüman anekdotu oldukça semboliktir. Rum işçiler, Anadolu'nun Hıristiyan toplumunu temsil eder; Türk işçiler ise yerleşik Hıristiyan topluma, bu tür yıkımlar getiren ve onları yerinden etmeye çalışan Türkmen göçebeleri sembolize eder. Harap olmuş Anadolu dünyasını, İslamî toplum modelleri üzerinde başarılı bir şekilde yeniden inşa etmede böylesine önemli bir rol oynayan; [Mevlânâ] Celaleddin ve müritlerinin yanı sıra Müslüman temsilciler ya da sultanî müesseselerdi.

California Üniversitesi, Los Angeles

KAYNAKÇA⁷⁴

- Al Harawi, *Guide des lieux de pèlerinage*, Trans. J. Sourdel-Thomine, Damascus 1957.
- Anna Comnena, *Alexiade*, III, Ed. B. Leib, Paris 1937-43.
- Ansbert, *Historia Peregrinorum*, Ed. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH, *ScriptRerGerm*, N.S., V, Berlin 1928.
- Arnakis, G., *Oi prwtoi 'Oθωμανοί*, Athens 1947.
- Bar Hebraeus, *The Chronography of Gregory Abū'l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus, being the First Part of his Political History of the World*, I, Trans. E. A. W. Budge, London 1932.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman aux XVe et XVIe siècles", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, (1), 1957.
- Brosset, M., *Histoire de la Géorgie*, I, St. Petersburg 1849.
- Bryer, A., "A Byzantine Family: The Gabrades, c. 979-c. 1653", *University of Birmingham Historical Journal*, XII (2), 1970.
- Cahen, Claude, "Selgukides et Allemands au temps de la troisième croisade", *WZKM*, (56), 1960.
- Cahen, Claude, "Une famille byzantine au service des Seldjuqides d'Asie Mineure", *Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, Ed. P. Wirth, Heidelberg 1966.
- Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968.
- Chalandon, F., *Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, Paris 1922.
- Cinnamus, Bonn ed., 1836.
- Delehay, H., "Le martyr de Saint Nicétas le Jeune", *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, I, Paris 1924.
- Eflaki, *Les saints des derviches tourneurs*, I, Ed. and Trans. Cl. Huart, Paris 1918.
- Eyice, Semavi, "Konya ile Sille arasında Ak manastır, Menakib al-'Arifin'deki Deyr-i Eflatun", *Şarkiyat Mecmuası*, (6), 1966.
- Gesta Federici*, Ed. O. Holden-Egger, MGH, *ScriptRerGerm*, Hannover 1892.
- Giese, F., *Die altosmanische Chronik des 'Asıkpasazade*, Osnabrück 1972.
- Giese, F., *Die altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Übersetzung herausgegeben*, II, Leipzig 1925.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, "Mevlevilik", in *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, Istanbul 1957.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlanadan sonra Mevlevilik*, Istanbul 1953.
- Gross, E., *Das Vilayet-name des Haggi Bektash. Ein türkisches Derwischevangelium*, Leipzig 1927.
- Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, II, Oxford 1929.
- Ibn Battuta, *The Travels of Ibn Battûta A.D. 1325-1354*, II, Trans. H. A. R. Gibb, Cambridge 1962.
- Ibn el-Athiri chronicon quod perfectissimum inscribitur*, XII, Ed.. C. J. Tornberg, Uppsala 1853.

⁷⁴ Makalenin orijinalinde kaynakça bulunmamaktadır. Yazarın vermiş olduğu atıflara dayanarak tarafımdan kaynakça oluşturulmuştur. (Ç.N.)

- Ibn Khaldun, *The Muqaddimah. An Introduction to History*, I, Trans. E. Rosenthal, London 1958.
- Kourouses, S., *Μανουήλ Γαβαλαζ εἶτα Ματθαῖος Μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/72-1355/60). Α', Τὰ βιογραφικά*, Athens 1972.
- Lambros, S., *Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τα σωζόμενα*, I, Athens 1879.
- Lambros, S., *Ἐπιστολή ἦν ἐξ Ἀσίας αἰχμάλωτος ὦν, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν ἀπέστειλεν*, in *Νέος Ἑλλ.*, (16), 1922.
- Lambros, S., *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, III, Athens 1926.
- Malaces, E., Ed. C. Bones, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης), δύο ἐγκωμιαστικοὶ λόγοι, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι, εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνόν, (1143/80)*, in *Θεολογία*, (19), 1941-1948.
- Manuel II. Palaeologos. Dialoge mit einem "Perser"*, Ed. E. Trapp, Vienna 1966.
- Matthew of Edessa, *Chronique de 952 a 1136*, Trans. E. Dulaurier, Paris 1858.
- Maximi Monachi Planudis Epistulae*, Ed. M. Treu, Amsterdam 1960.
- Michael Ducas, *Istoria turco-bizantina*, Ed. V. Grecu, Bucharest 1958.
- Michael the Syrian, *Chronique*, III, Ed. and Trans. J. B. Chabot, Paris 1905.
- Miklosich, F. and Müller, J. *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, I, Vienna 1860.
- Müller-Wiener, W., *"Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien"*, *IstMitt*, (11), 1961.
- Nicetas Choniates, Bonn ed., 1835.
- Pachymeres, Bonn ed., I, 1835.
- Philippson, A., *Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien, IV: Das östliche Lydien und südwestliche Phrygien*, Gotha 1914.
- Philippson, A., *Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien, III: Die östliche Mysien und die benachbarten Teile von Phrygien und Bithynien*, Gotha 1913.
- X. de Planhol, *"Le cadre géographique: Le pays de Laodicée-Denizli"*, in *Laodicée du Lycos. Le Nymphée. Campagnes 1961-63*, eds. J. des Gagniers, P. Devambeze, L. Kahil, and R. Ginouvés, Paris 1969.
- Ramsay, William Mitchell, *The Cities and Bishoprics of Phrygia. Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Oxford 1895-1897.
- Regel, W., *Fontes rerum byzantinorum*, II, Petropolis 1917.
- Rhalles, G. and Potles, M., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, IV, Athens 1854.
- Ricoldus de Monte Crucis, *Liber peregrinationis*, Ed. J. C. M. Laurent, *Peregrinatores medii aevi quatuor*, 2nd ed., Leipzig 1873.
- Salimbene, Ed. O. Holder-Egger, *MGH, SS, XXXII*, Leipzig/Hannover 1905-1913.
- Schefer, C., *Le voyage d'outremer de Bertrand de la Broquière*, Paris 1892.
- Schiltberger, J., *Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Africa von 1394 bis 1427*, Ed. K. F. Neumann, Munich 1859.
- Scutariotes, T., in K. Sathas, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἐπιστολαί*, VII Venice 1894.
- Taeschner, F., *Al-'Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke Masâlik al-absâr fi memâlik al-amsar*, Leipzig 1929.
- Treu, M., *Matthaios Metropolit von Ephesos. Über sein Leben und seine Schriften*, Potsdam 1901.
- Turan, Osman, Şemseddin Altun-Aba, vakfiyesi ve hayatı, *Belleten*, (11), 1947.
- Turan, Osman, Celaleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri, *Belleten*, (12), 1948.

- Uspenskij, F. and Benešević, V., *Vazelonskie Akty*, Leningrad 1927.
- Uzluk, Ş., *Melevilikte resim, resimde Meleviler*, Ankara 1957.
- Voyages d'Ibn Batoutah*, II, Ed. and Trans. C. Defremery and B. R. Sanguinetti, Paris 1969.
- Vryonis, Speros, "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", *Der Islam*, (41), 1965.
- Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley/Los Angeles/London 1971.
- William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Book XVI, Chap. 26, vol. II, Ed. and Trans. Emily A. Babcock and A. C. Krey, New York 1943.
- Wittek, Paul, *Das Fürstentum Mentese. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh.*, Amsterdam 1967.

TERCÜMEDE KULLANILAN KAYNAKLAR

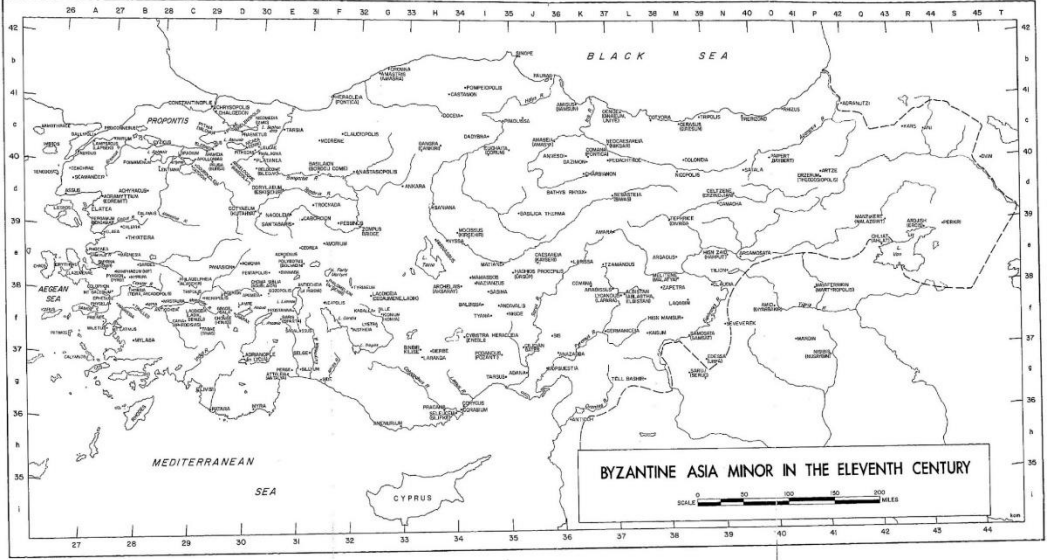
- Ahmed Eflâkî. (2012). *Ariflerin menkıbeleri (Menâkibu'l-Ârifin)* (Yazıcı, T. Çev.). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Anna Komnena. (1996). *Alexiad* (Umar, B. Çev.). İstanbul: İnkılâp Yay.
- Âşıkpaşazâde Tarihi*. (2013). Öztürk, N. (Haz.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Barrington Atlas of The Greek and Roman World*. (2000). R. J.A. Talbert (Ed.), Princeton University Press.
- Belke, K. & Mersich, N. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 7: Phrygien und Pisidien*. Wien.
- Çay, M. A. (1984). *Anadolu'nun Türkleşmesinde dönüm noktası*. İstanbul: Orkun Yay.
- El-Ömerî. (2014). *Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*. (Batur, D.A. Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Güneş, C. (2018) .Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Ioannes Kinnamos. (2001). *Historia* (Demirkent, I. Çev.). Ankara: TTK Yay.
- İbn Bibî. (1956). *el-Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye* (C. I). (Erzi, A. S. Haz.). Ankara: TTK Yay.
- İbn Bibî. (1996). *el-Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye* (C. I). (Öztürk, M. Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İbn Saîd el-Mağribî. (1970). *Kitabü'l-coğrafiyya*. (İsmail el-Arabî Haz.). Beyrut.
- Moravcsik, G. (1983). *Byzantino Turcica* (Vol. II). Leiden.
- Niketas Khoniates. (1995). *Historia* (İşiltan, F. Çev.). Ankara: TTK Yay.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. (Pektaş, M. Çev.). İstanbul: MEB Yay.
- Sevin, V. (2016). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (C. 1). Ankara: TTK Yay.
- Söner, R. H. (2017). Antiokeia Ad Maeandrum. *Humanitas*, 5/(9), 139-153.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yay.
- Turan, R. (2020). *Türkiye Selçuklularında hükümet*. Ankara: TTK Yay.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devlet teşkilâtına medhal*. Ankara: TTK Yay.
- Vryonis, S. (1971). *The decline of Medieval Hellenism in Asia minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*. Berkeley/Los Angeles/London.
- Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)* (2009). (Ayan, E. Haz.) Ankara: Karadeniz Dergisi Yay.

Witteck, P. (1970). Bizanslılar'dan Türklere geçen yer adları (Eren, M. Çev.). *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara, 193-240.

Tablo 1. Makalenin başında yazar tarafından verilmiş olan terimler listesi

Terimler listesi	
<i>Achi (Ahi)</i>	Selçuklu Anadolu'sunda tasavvufî-zanaat örgütünün üyesi
<i>Amir-i hadjib (Emir-i Hacib)</i>	Sultan'ın sarayında teşrifatçı
<i>Cadi (Kadı)</i>	Müslüman Hâkim
<i>Dhimmî (Zımmî)</i>	İslam'da himaye edilen dinî azınlığın üyesi
<i>Feredje (Ferace)</i>	Örtü
<i>Ghazi (Gazi)</i>	İnancı için savaşan Müslüman savaşçı
<i>Gulam</i>	İslam Devletlerinde askerlik ve yönetim hizmeti için gayrimüslimler arasından alınan genç erkek köle
<i>Jihad (Cihat)</i>	Müslümanların kutsal savaşı
<i>Okka</i>	Bir Türk ağırlığı
<i>Sema</i>	Dervişler tarafından gerçekleştirilen mistik nitelikteki müzikal tören
<i>Synoikismos</i>	Dağınık yerleşimlerin tek bir şehir içinde birleştirilmesi
<i>Tariqa (Tarikat)</i>	Derviş tarikatı
<i>Ulama (Ulema)</i>	Müslüman dini görevli
<i>Zaviyya (Zaviye)</i>	Derviş dergâhı

Harita 1.⁷⁵

⁷⁵ Yazar genellikle Anadolu'daki yerlerin eski isimlerini kullandığı için makalenin daha iyi anlaşılması açısından Vryonis'in kitabındaki haritayı da buraya eklemeyi uygun gördüm. Bkz. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism...*, s.14-15.